

II. Mahmud'un Medine'de Kurduğu Mahmudiye Medresesi ve Kütüphanesi*

Mahmudiye Madrasa and Library Founded by Mahmud II in Medina

TAHSİN HAZIRBULAN**

ÖZ

II. Mahmud (1808-1839), Osmanlı Devleti'nin yenileşme döneminde önemli bir figür olarak hem siyasi hem de kültürel alanda izler bırakmıştır. Onun Medine'deki imar çalışmaları, hem dinî hem de ilmî hayatı canlandırmayı amaçlayan projelerdir. II. Mahmud, Medine'de inşa ettirdiği medrese ile bölgede eğitim ve öğretimin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu medrese, İslami ilimlerin öğretildiği bir merkez olarak hizmet vermiş ve bölge halkının yanı sıra farklı coğrafyalardan gelen öğrenciler için de bir çekim merkezi hâline gelmiştir. Medresenin yanında kurulan kütüphane ise dönemin önemli eserlerini bünyesinde barındıran bir ilim hazinesi olmuştur. Kütüphane, hem öğrenciler hem de araştırmacılar için zengin bir kaynak sunmuştur. Kütüphaneye bağışlanan vakıf kitaplar, II. Mahmud'un ilme ve kültüre verdiği önemi göstermektedir. Bu kitaplar arasında tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat gibi çeşitli alanlara ait eserler bulunmaktadır. Vakıf kitaplar, sadece kütüphanenin zenginleşmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ilmî mirasın korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına da katkıda bulunmuştur. Arşiv belgeleri ışığında, II. Mahmud'un Medine'deki bu imar faaliyetlerinin bölgenin dinî ve kültürel hayatına önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, II. Mahmud'un Medine'de gerçekleştirdiği imar faaliyetleri arasında yer alan medrese, kütüphane ve kütüphaneye bağışlanan vakıf kitaplar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, Medine, Medrese, Kütüphane, Vakıf

* Makale geliş tarihi: 14 Mart 2025, kabul tarihi: 8 Eylül 2025, araştırma makalesi.

** Dr. Öğretim Üyesi, [Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi](#) Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir/Türkiye, thazirbulan@hotmail.com, ORCID

ABSTRACT

Mahmud II (1808-1839), as an important figure in the renewal period of the Ottoman Empire, left his mark in both political and cultural fields. His reconstruction works in Medina were projects aimed at revitalising both religious and scientific life. Mahmud II contributed to the development of education and training in the region with the madrasah he built in Medina. This madrasah served as a centre where Islamic sciences were taught and became a centre of attraction for the people of the region as well as students from different geographies. The library, which was established next to the madrasah, has been a treasure of knowledge that contains important works of the period. The library provided a rich resource for both students and researchers. The foundation books donated to the library show the importance Mahmud II attached to science and culture. These books include works from various fields such as tafsir, hadith, fiqh, history and literature. The foundation books not only enriched the library, but also contributed to the preservation and transmission of the scholarly heritage to future generations. In the light of archival documents, it is seen that Mahmud II's construction activities in Medina had a significant impact on the religious and cultural life of the region. In this study, the madrasah and the library, which are among the construction activities of Mahmud II in Medina, and the foundation books donated to the library are discussed.

Keywords: Mahmud II, Medina, Madrasa, Library, Foundation

Giriş

MİSİR'in fethiyle birlikte Osmanlılar'ın hâkimiyetine geçen Haremeyn bölgesine fetihten önce de Osmanlılar'ın dinî anlamda bir saygı duyduğu bilinmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi bölgeye surre adıyla gönderilen hediyelerdir.¹ Haremeyn'e ilk surrenin hangi Osmanlı padişahı tarafından gönderildiği belli değildir.² Ancak, Abbasilerin (750-1258) başlatmış olduğu Mahmil-i Şerîf geleneği 1388 yılında 80.000 altınla Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde başlamış, Fetret Devri'nde (1402-1413) (Çelebi Mehmed) devam etmiştir.³ Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır'ı fethiyle (1517) birlikte Haremeyn idaresi Osmanlılar'a geçmiş, gönderilen surreye Sadakât-i Rûmiyye adı verilmiştir.⁴ Osmanlılar'ın Haremeyn'e duyduğu saygı ve hürmet sadece surre ile sınırlı değildir. Kendilerini Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn olarak nitelendiren sultan ve hanedan bölgeye büyük vakıflar kurarak özellikle Hâc yolculuğunu ve hacı adaylarının ihtiyacını duyduğu bütün gereksinimleri bu yolla karşılamıştır.⁵ Muhammed el-Emîn el-Mekkî, Osmanlı padişahlarının ve hanedan üyelerinin Haremeyn'e yapmış oldukları hayır, hasenat dışında imar ve ihya hareketlerini eserinde “bin üç yüz küsür

¹ Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 37, 2009, s. 567.

² Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), s. 25-26.

³ Muhammed el-Emîn el-Mekkî, *Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), s. 39.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), s. 14.

⁵ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), s. 61-89.

seneden beri Hulefâ-yı Râşidîn ve Ömer b. Abdülaziz hazretleri müstesna eski İslam melik ve hükümdarları içinde Osmanlı padişahlarından başka Haremeyn-i Şerîfeyn'de hakkıyla büyük eserler bırakmış, Resullullah'ın ailesine onlar kadar hürmette bulunmuş bir İslam hükümdarı” olarak ifade etmektedir.⁶

Osmanlılar'ın hâkimiyetinden itibaren büyük bir önem ve saygı duyduğu Haremeyn'deki huzur ve sükûnet ortamı, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1792) Necid bölgesinde bulunan Bedeviler arasında bidat, hurafe ve cehaletin yaygın olmasından istifade ederek 1740'ta başlattığı Vehhâbîlik hareketiyle sarsılmaya başlamıştır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öğretilerinden hareketle selefi bir yaşamı ve inanışı savunan bu hareket, 1792'de Riyad, Harc ve Kasım'i, 1795'te Ahsa'yı, 1803-1805'te Taif, Mekke ve Medine'yi ele geçirmiştir. Kendi görüşlerini bir devlet kurarak yayma ve yaşatma anlayışı neticesinde Hicaz'da Osmanlı idaresine karşı isyan etmiş bir müddet Mekke ve Medine'yi de içeren bölgeleri işgal etmişse de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın (ö. 1849) desteğiyle 1813'te hâkimiyet tekrar Osmanlılar'a geçmiştir.⁷

Mahmudiye Medresesi ve Kütüphanesinin Kurulması

Vehhâbîlerin Medine'de yapmış oldukları tahribat ve yıkımlar nedeniyle, II. Mahmud döneminde yeniden ihya ve inşa dönemi başlamıştır. II. Mahmud'un Medine-i Münevvere'de kendi adıyla anılan bir medrese açmasının geri planında bölgede etkisini devam ettiren Vehhâbî zihniyetini tamamen tasfiye etmek istenmesi olduğu ileri sürülebilir. Sultanın Haremeyn'le olan yakın ilgisinin Hicaz'da Mehmed Ali Paşa'nın nüfuzunu kırmaya yönelik bir plan dâhilinde olduğu da hatırdan çıkartılmamalıdır. Bu minvalde Mekke ve Medine'ye merkezden Hârem-i Şerîf Müdürlerinin tayin edilmesi bu siyasetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁸

İmar hareketinin içerisinde Medine'de kendi adıyla anılan bir medrese ile yanında bir kütüphane inşa ettirmiş olması Sultan Mahmud'un bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir.⁹ Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberliğin gelmesiyle birlikte İslam dinine geçenlere yönelik eğitimlerin verildiği bilinmektedir. Bu eğitimler Mekke'de Hz. Peygamber'in evinde başlamış, Erkam b. Ebül-Erkam, Es'ad b. Zürene, Külsüm b. Hidm, Sa'd b. Heyseme gibi sahabelerin evlerinde ve mescitlerde sürdürülmüştür.¹⁰ Gerçekte Medine'de eğitim hicretle birlikte başlamaktadır. Hz. Muhammed'in hicreti sonrasında yoksul sahabelerin kalması için

⁶ Muhammed el-Emîn el-Mekkî, *Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri*, s. 13.

⁷ Muhammed Ali Büyükkara, “Vehhâbîlik”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 611-615.

⁸ Ali Sarı, *Medine'de Osmanlı Dinî İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevî Örneği (1818-1861)*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012, s. 25.

⁹ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, (Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1991), s. 129. Bu yayının ortaya çıkmasında İsmail Erünsal Hocamızın adı geçen eserinden ilham alınmış ve eserden istifade edilmiştir. Yayının amacı değerli hocamızın ömrünü vakfettiği kütüphane ve kitap tarihine dair ilgili bölümün hâşiyesinden öte değildir. Bu vesile ile üstadımıza teşekkür etmek minnet borcumuzdur.

¹⁰ Şakir Gözütok, “Resulullah (s.a.s) Döneminde İlköğretim Kurumları ve İşlevleri”, *Dinî Araştırmalar*, C. 1, S. 2, 1998, s. 171-181.

Mescid-i Nebvî'ye bitişik Suffe adıyla bir yer yapılmıştır. Burada kalan ashâb vakitlerini İslâmın esaslarını öğrenmek için geçirmiş ve Suffe İslâmın ilk eğitim merkezi olarak kabul edilmiştir.¹¹ Yetişkinlere yönelik eğitimlerin dışında ensar ve muhacir çocuklarına yönelik de eğitim çalışmaları başlamış, adına küttâp denilen kurumlar şehrin muhtelif yerlerine sahabeler tarafından yapılmıştır.¹² Medine'de kurulan ilim halkaları buraya açılan medrese ve kütüphanelerle daha ileri bir noktaya erişmiştir.¹³ Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde burada bulunan medreselerin ihyası sağlanmış¹⁴ ve yeni eklemeler yapılmıştır. III. Murad (1574-1595) 1589-1590'da (Muradiye Medresesi),¹⁵ III. Mehmed (1595-1603) ise 1596-1597 tarihinde dönemin en yüksek payeli olarak kabul edilen yeni medreseleri inşa edilmiştir.¹⁶

Hicaz Vilâyet Sâlnâmesi'nden sadece Medine'de değil Mekke-i Mükerre'me'de de medreselerin olduğu öğrenilmektedir. Buradaki meşhur medreseler Süleymaniye, Davudiye, Şehid Mehmed Paşa ve Mahmudiye'dir. Haremeyn'de bulunan kütüphanelerin adı ve kitap sayısı verilirken de bunlardan başka medreseler olduğu da görülmektedir. Bunlar Ahmediye, Beşir Ağa, Özbek, Kibli Nazırı, Şeyh Mazhar, Hüseyin Efendi, Sakızlı Mustafa Efendi, Servet Efendi, Arnavud Mustafa Efendi, Karabaş Ömer Efendi, Şifa, Fenâyirci Emin Efendi, Mecidiye, Şemseddin b. Ömer ez-Zehebi ve dört mezhep medreseleridir.¹⁷ XVII. asrın başlarından itibaren Mekke ve Medine'de ulemeden ve devlet görevlilerinden bazılarının medreselerle dışında ayrı kütüphanelerini de kurdukları bilinmektedir. Arif Hikmet Bey, İrfaniyye, Emin Paşa, Rıbat-ı Seyyidina Osman, İhsaniye, Hüseyin Ağa gibi kütüphaneler bunlardan birkaçıdır.¹⁸

II. Mahmud'un saltanat yılları sadece Haremeyn'de yeniden hâkimiyetin sağlanmasıyla değil aynı zamanda bu iki beldenin imar ve ihyası içinde çalışıldığı bir dönem olmuştur. Aşkî Mustafa Efendi (ö.1871-1877) meşhur eserinde Medine-i Müneverre'de yapılan tamir ve yeni inşaların bahsinden sonra II. Mahmud'un yaptırmış olduğu medrese ve kütüphaneden şöyle bahseder: “*Bâbü's-Selâm kurbunda*

11 Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, 37, 2009, s. 469-470.

12 M. Mahfuz Söylemez, “İslâmın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Dinî Araştırmalar*, C. 5, S. 13, 2002, s. 60.

13 M. Sabri Küçükaşçı, “Medine (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C. 28, 2003, s. 314-315.

14 Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, Haz. Ömer Faruk Can, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), s. 827.

15 “Sultan Murâd-ı sâlis 994'te Medine-i Müneverre'de Hazret-i Ebu Bekir ve Ali radiyallâhu anhüma'ya mensûb iki Mescid-i Şerîf ile bunların civârındaki ribâtları tamir edip Ebu Bekir radiyallâhu anh'a mensûb olan mescidin kurbunda bir medrese ile bir ribât yaptırmıştı. 998'de de büyük ve muntazam bir imâret, güzel mükemmel bir sebîl inşâ ve Mescid-i Kubâ'nın müşrif-harâb olan duvarlarını tecdid ile karşısında bir medrese binâ etti.” Nuran Kara, *Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi Adlı Eserinde Haremeyn Vakıfları (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2022, s. 196.

16 III. Mehmed'in burada açmış olduğu medresenin kuruluş tarihi ve hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. An'am Mohamed Osman Elkabashi, *Osmanlı Medinesi: XVI. YY'da Mukaddes Bir Şehrin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 47.

17 *Hicaz Vilâyet Sâlnâmesi*, Birinci Def'a, Sene 1301, s. 62-63, Ahmet Gökdoğan, *Medine Medreseleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Topkapı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2023.

18 İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 65-73.

arsa iştirâ olunup nefî-i şâhâneye mahsus fevkânî odalar ve kütüphane ve dersihâne ve sair menâfî' ve vasat-ı dairede şadırvan ve her odalara kifâyeti mikdârı nuhâs ve sakinlere vezâif ve kütübhâne vasatına telden kafes ve Cidde Valisi İbrahim Paşa[nın] Dir'îye'den getürdüğü a'lâ kütübler vaz' olunduktan sonra taraf-ı eşref-i mülûkâneden her fenne müteallik kütübler gelüb vaz' olunduktan sonra emin-i kütüb-i evvel ve sâni için müceddeden hâneler inşa ve müderris ve emin-i kâtiblere vesair hademe-i medresiyye kifâyetleri mahiye tertib oldunduktan sonra" diyerek devam etmektedir.¹⁹ Kayıтта geçen Dir'îye'den gelen kitap ve Mushaflar için Sultan'ın hatt-ı hü mâyunu bulunmaktadır.²⁰ Medrese ve müstemilatının inşası amacıyla payitahttan taşçı, sıvacı, hamamcı, marangozlar gönderilmiştir.²¹ Ayrıca medreseyle birlikte bir muvakkithane de yapılmıştır. 1301/1884 tarihli *Hicaz Vilâyet Salnâmesi*'nde medresenin ve muvakkithanenin konumu belirtilmiştir.²² Kütüphaneye Harem-i Şerîfin duvarına bitişik olarak yapılmış olup, pencereleri Mescid-i Nebvî'ye bakardı.²³

Sultan Mahmud'un inşa ettirdiği medrese ve müstemilatı hakkında detaylı bilgiler vakfiyesinde bulunmaktadır. 12 Recep 1237/4 Nisan 1822 tarihli "*derûn-ı vakfiyede muharrer medrese ve dersihâne ve kütübhânenin mâ-kademe mukteziyyesi ve kütüb-i nefîse ve hademeleri vezâifinin müfredâtını mübeyyin*" denilerek başlayan vakfiye hamd ve senayla devam eder.²⁴ Vakfın banisi Sultan II. Mahmud *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen ve içeriğinde hayırlı işlere teşvik edici ayetlerden örnekler vererek vakfı hangi amaçlar için kurduğunu açıklar. Buna göre II. Mahmud "*Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz*"²⁵ ayetini hatırdan çıkarmadığını ifade eder. "*Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz*"²⁶ ayetini tefekkürü nedeniyle vakfı oluşturan sultanın, "*Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah'ın katındakiler bâkidir*"²⁷ ayetini tembih kabul ettiğini, "*Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da, kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulunduğu bir günde*"²⁸ "*(İnsanların) dirilecekleri gün beni mahcup etme. O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)*"²⁹ ayetlerini de vakfın ahiret gününde temiz bir kalple Allah'ın huzuruna erişmeye vesile olmasını niyaz etmektedir.

¹⁹ Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tirü Ercai'd-devleti'l-Mecdiyye Bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye III*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Ktp. TY. 1490, v. 166a, 167b. Erünsal "Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dâir Eseri" adlı makalesinde eserin Medine tarihine dair önemini ortaya koymuştur. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, s. 169-185

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hattı Hümayun (HAT.) 1301/ 50671, 548/27097.

²¹ BOA, HAT, 597/29316.

²² *Hicaz Vilâyet Salnâmesi*, 1301, s. 151.

²³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 2*, (İzmir: Kaynak Yayınları, 2008), s. 342, 343.

²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri (VGMA.d.) 634, s. 65.

²⁵ VGMA.d. 634, s. 66; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), Nahl Suresi 97, s. 277.

²⁶ VGMA.d. 634, s. 66; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Müzzemmil 20, s. 574.

²⁷ VGMA.d. 634, s. 66; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Nahl 96, s. 277.

²⁸ VGMA.d. 634, s. 66; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* Âl-i İmran 30, s. 53.

²⁹ VGMA.d. 634, s. 66; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Şuara 87-89, s. 370.

Medresenin ve kütüphanenin “Medine-i Münevvere’de nevverallahu Teâlâ ilâ yev-mil’-ahire Harem-i Şerîf sa’adet-redif cenâb-ı risâlet-penâhî ittisâlinde Babü’s-Selâm ilâ Babü’r-Rahme beyninde mahall-i mübârekede vâki’ müceddeden binâ ve ihya buyurdukla-rı tahdîd ve tavsîfden müstağnî” kaydından Babü’s-Selâm ile Babü’r-Rahme arasında daha önce var olan bir yapının yerinde müceddeden ihya edildiği yazmaktadır. Cümlelerin devamında geçen “ma’lûm her fakîr ve ganî iskân olunacak yirmi üç bâb oda ve ders-hâne ve kütüb-hâne ve müstemilât-ı sâire-i ma’lûmeyi muhtevi bir bâb kârgîr medreseyi” ifadesinden Mahmudiye Medresesinin 23 oda ve ders-hane, kütüphane ve diğer müstemilata sahip olduğu ve bu eğitim kurumundan, herhangi bir kısıtlama ol-maksızın herkesin eğitim alabileceği anlaşılmaktadır.³⁰

Medreseye günlük ihtiyaçların giderilmesi için mutfak eşyaları vakfedilmiştir. Buna göre kapaklarıyla birlikte çorba tası (23 adet) ve sahan (46 adet), her bir odaya birer adet olmak üzere lenger, küçük tencere, sini, karavani leğen-ibrik, revgan tablası, maşrapa, ocak güğümü, süzgeç, kepeç, şamdan, pirinç şamdan, mum kova-sı, bekâr ocağı, üç adet büyük ocak güğümü, dört adet çamaşır leğeni, iki adet ka-zan, iki adet kaliçe ve bir adet tam çalar saat medresenin müstemilatını oluşturan eşyalardandı. Yine medrese yakınında bulunan bir odalı menzil de Allah rızası için vakf edilmiştir. Medreseye vakfedilenler arasında “bir kıta mûmzâ ve mahtum defter derununda isimleri muharrer kütüb-ı fûnun” denilerek vakıf kitaplarının kaydını içeren imzalı ve mühürlü bir defterin de olduğu geçmektedir.³¹

Eşyaların ve kitapların Medine-i Münevvere’ye gönderildikten sonra Medine kadısı, Şeyhülhareme olan ağa ve medrese müderrisi tarafından her odaya göre eşit şekilde dağıtılması istenmiş, vakıf eşyaların talib-i oda olarak zikredilenlere zim-met edilmesi, herhangi bir nedenle medreseden ayrıldığında ise eksiksiz olarak iadesinin sağlanması, kaybolan veya zayi edilen eşyanın da ilgili kişiden tazmin edilmesi şart koşulmuştur.³² Vakıf eşyalar içerisinde geçen çamaşır güğümü, le-ğeni, kazanının ise müstemilat içerisindeki çamaşırhaneye konulmasını, bu eşya-lardan medresede görevli bevvaabın sorumlu tutularak ihtiyaç için kullanılması ve dışarıya verilmemesi tembih edilmiştir. Yine vakfedilen büyük kaliçenin medrese dershanesine, küçük kaliçenin ise kütüphaneye serilmesi istenmiştir. Saat ise Hz. Muhammed’in türbesine vakfedilmiş, hâfız-ı kütüb-i sâni muvakkit tayin edilerek saatin kontrolü uhdesine verilmiştir.³³

Medresede eğitim görecektalebelerin yerli ve beledi olmayan kişilerden, Ana-dolu ve Rumeli ile diğer vilayetlerden gelecek kişilerden olması şart koşulmuş-tur.³⁴ Bu talebin Vehhâbîliğe karşı merkezî bir ilmî hat oluşturmak için konulduğu düşünülebilir.

³⁰ VGMA.d. 634, s. 67.

³¹ Vakfiyede kitapların adet ve içeriğine dair bilgi bulunmamaktadır. VGMA.d. 634, s. 67.

³² VGMA.d. 634, s. 67, 68.

³³ VGMA.d. 634, s. 68.

³⁴ VGMA.d. 634, s. 68. 1843 tarihli Medine medreselerinde görev yapan personele ait maaş defterinde Mahmudiye Medresesinde bulunan 23 talebenin künyesinde İzmir, Uşak, Kangal, Ürgüp, Dağıstan, İzmit, Arnavutluk, Kastamonu, Teke, Bozok gibi geldikleri yerleri belirten nisbetler bulunması vakıf

Medrese ve kütüphaneye vakfedilen eşya ve taksiminden sonra vakfiyede medrese görevlileri için verilecek ücretlerden ve bu giderleri karşılayacak akarından bahsedilmiştir. Buna göre II. Mahmud'a ait mülklerin gelirlerinden elde edilen 1.000 adet zer-i mabûb³⁵ medrese ve kütüphanenin gelirini oluşturmuş, söz konusu paraların her sene surre emini vasıtasıyla, Şeyhülharemler olan ağaya teslim edileceği ifade edilmiştir.³⁶ II. Mahmud vakıflarından gönderilen surre defterinde bulunan “An evkâf-ı şevketlü, kerâmetlü Sultan-ı zaman es-sultan ibn-i sultan el-Gazi Sultan Mahmud Han halledellâhu hilafetehû ilâ ahirü'd-deveran beray-ı vezâif ve maaş-ı hüddâm ve mühimmat ve medrese-i celîle ve der desthâne-i münif ve kütübhâne-i lâtfî ve nezd-i Bâbü's-Selâm der Medine-i Münevvere nevverallahu teâlâ ilâ yevmi'l-ahire. Kise der mahsûb aded 1.000” kaydı, Sultan Mahmud'un vakfı oluşturduktan sonra surre yoluyla medrese ve kütüphane için vakfettiği paranın yerine ulaştığını ve gönderilen paranın vakıf şartlarına göre dağıtılması istendiğini göstermektedir.³⁷

Mahmudiye Medresesi ve Kütüphanesi Görevlileri

II. Mahmud'un vakfiyesinde medresede ve kütüphanede görev yapacak kişilere dair açıklayıcı bilgiler vardır. Medresenin baş müderrisinin dinî eğitim için terk-i diyar eyleyen Milasî el-Hâc Es-Seyyid Ahmed Efendi olduğu görülmektedir. Es-Seyyid Ahmed Efendi medresede bulunan talebelere, ulûm-i usûl, fûru', tefsir, hadis, ulûm-i fıkıh ve diğer ilimleri öğretmekle görevli olup, bu eğitimleri

şartının devam ettiğini gösterir. BOA, Evkâf Defterleri, (EV.d). 12063, 2. 1900 tarihli bir başka belgede ise Fatih Kurşunlu Medresesi talebesi Mehmed Münir, ilim tahsili ve ibadet için Mahmudiye Medresesi'ne naklini istediği ve bu isteğinin kabul edildiği görülmektedir. BOA, Babialı Evrak Odası BEO, 1592/119394, İrâde Hususi İ.HUS. 85/126. Arşivde bulunan belgelerde müderrislerin kim olduklarına dair bilgiler de bulunmaktadır. Birkaç örneği zikretmek gerekirse: Tarsuszâde Osman Kâmil Efendi, Sadâret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyât Evrak, (A.)MKT.UM). 308/97; İrâde Dâhiliye, (İ.DH) 480/32335; Filibeli Abdullah Efendi, (İ.DH) 384/25341; el-Hâc Zeki Efendi, İrâde Meclis-i Vâlâ, (İ.MVL) 137/3762; Şeyh Yusuf Efendi, (İ.DH) 592/41207; Hayri Efendi, Seyyid Ahmed Efendi, Mabeyn İrâde MB.İ. 89/123, Yanyalı Ömer Lütfi Efendi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı; (TSMA.e.) 598/112.

³⁵ İlk defa II. Mustafa tarafından darp edilen ve tedavüle çıkan bu altın gördüğü rağbetten dolayı zer-i mabûb/sevilen altın olarak adlandırılmıştır. Altın para üzerinde tuğra bulunması nedeniyle “yeni tuğralı, cedîd, eşrefi tuğralı” olarak da bilinen zer-i mabûb I. Mahmud, I. Abdülhamid, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde de tedavülde kalmış, 1844'te tashih-i meskûkâtтан sonra kaldırılmıştır. Bilgi için bk. İbrahim Artuk, “Zer-i Mabûb”, DİA, C. 44, 2003, s. 281-282.

³⁶ VGMA.d. 634, s. 68.

³⁷ 12 Receb 1237/4 Nisan 1822 tarihinde gönderilen surrede Medine'de bulunan medreseyle ilgili paranın ödendiği görülmektedir: “Medine-i Münevvere nevverallahü teâlâ ilâ yevmi'l-ahirede Babü's-Selâm nâm mahall-i mübâreke nâm sami-i cihân bâniye olarak müceddeden inşâ ve itmâmı mevkûf girde hazreti cihân-bânî olan medrese-i celîlenin müderrisine ve yirmi üç bâb hücrelerinde sükkân edecek talebe-i ulûm ve hademe-i sâiresi ile kütübhâne-i celîle-i mezkûrenin hâfız-ı kütüb-ı evvel ve sâni ve hârem-i şerîfe teberriken bahs kılınan tam saatin muvakkatine bâ-emr ve irâde-i mekkâr muade-i hazreti hilâfet-penâhi Darbhâne-i Âmireden olmakta olan evkâf-ı hümayun-ı feyz-makrûn-ı şâhâne ve iyâne olmak üzere ber-mantuk ve kazıyye-i ma'mulehasında bundan böyle rayici terakkî bulur ise dahi yine adedine noksan gelmeyüb belli her kaç gurus eder ise evkâf-ı celîle-i mülûkâninin muhasebesi defterine ol-vechile mesarif kayd olunmak şartıyla ber-müceb-i defterin aded-i zer-i mabûb beher sene Haremeyn-i Şerîfeyn hazinesine aynen teslim olunarak Surre-i Şerîfe-i şâhâne ile ma'an Surre-i Hümayun ümenâsı yedine teslimen irsâl ve mahall-i mübâreke-i mezkûre lede'l-vusûl Şeyhülharemlü'n-Nebevî hazeratı ve Medine-i Münevvere kadısı ve medrese-i celîle-i mezkûrenin müderrisi marifetiyle ashâbına verilir.” Fatma Soydemir, Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hâc Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 106-107. Eyüb Sabri Paşa'nın meşhur eserinden de ilgili yardımın devam ettiği görülür: Bk. Eyüb Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke, Haz. Ömer Faruk Can, F. Zehra Can, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), s. 857, 863.

karşılığında maaş olarak 225 zer-i mahbûb alacaktır.³⁸ Eğitim gören talebelerin şahsi ihtiyaçlarının giderilmesi düşüncesiyle maaş olarak senelik 19 zer-i mahbûb verilmesi istenmiştir.³⁹ Bu maaşın verilmesinin eğitim gören talebelerin mücavir olmaları yani ahaliden olmayıp Medine'ye dışarıdan gelmeleri nedeniyle olduğu bellidir.

Medresede bulunan ve “hücerat-ı mezkûr ashâbı” olarak belirtilen talebelerden, emin, müstakim, perhizkâr birisinin bevvap olarak ayrıca görevlendirilmesi, gerekli hizmetleri yapması karşılığında da senelik 20 adet zer-i mahbûb verilmesi istenmiştir. Medine'de bulunan sakalar zümresinden, çabuk ve nazif olan birisinin ise medresede saka olarak istihdamı ve yaptığı hizmet mukabelesinde senelik 25 zer-i mahbûb alacağı kayıtlıdır. Yine medrese dışından pak, çabuk ve çalak birisinin senelik 10 adet zer-i mahbûb karşılığında muntazır olarak istihdam edilerek medresenin içinde, dışında bulunan kum ve zibili temizlemesi şart koşulmuştur.⁴⁰

Medrese talebelerinden çabuk ve çevik birisinin abkeş⁴¹ olarak görevlendirilmesi de vakfiyede geçen bir diğer kuraldır. Akbeş olacak kişiden günlük olarak medresenin abdest muslukları hazinesini doldurması, medrese ve tuvalet mahallinin temizliğini yapması istenmiş ve bu hizmet karşılığında senelik olarak 20 adet zer-i mahbûb verileceği belirtilmiştir. Medrese-i mezkûre ahalisinden birisinin de her sabah medrese avlusunu süpürmesi karşılığında yıllık 10 adet zer-i mahbûb verilmesi istenmiştir.⁴²

25 zer-i mahbûb ise medrese ve kütüphanenin kandillerine yağ alınması için ayrılırken bu ihtiyacın Şeyhülharem, Medine kadısı ve müderrisler aracılığıyla giderilmesi istenmiştir. Müderris dışında bu işe Şeyhülharem ve Medine kadısının görevlendirilmesi, medrese işlerinin bu kişilerin gözetim ve denetiminde olduğunu gösterir. Medresenin uygun yerlerinde bulunan beş kandilin her gece yakılması ve günlük temizliğinin yapılması için yine medreseden birisinin senelik 10 adet zer-i mahbûb karşılığında istihdamının sağlanması, kandil yağı için ayrılan 25 zer-i mahbûbdan arta kalan para olursa onunla da kandil şikestelerinin yenilmesi ve benzer ihtiyaçları için sarf olunması şart koşulmuştur.⁴³ Surre emini ile gönderilen zer-i mahbûblardan sekiz tanesi ise medresede kullanılan kova, urgan gibi demirbaş eşyaların bakım, onarım ve yenilenmesi için bağışlanmıştır.⁴⁴

Vakfiyede Mahmudiye Kütüphanesinin görevlileri hakkında da bilgi bulunmaktadır. Buna göre kütüphanede hâfız-ı kütüb-i evvel ve hâfız-ı kütüb-i sâni olarak iki kütüphaneci görevlendirilmiştir. Künyesinden seyyid olduğu anlaşılan Es-Seyyid Mehmed Aziz Efendi ibn-i Seyyid Abdullah'ın hâfız-ı kütüb-i evvel

³⁸ VGMA.d. 634, s. 68.

³⁹ VGMA.d. 634, s. 68.

⁴⁰ VGMA.d. 634, s. 68, 69.

⁴¹ Abkeş: Tekkelerde su taşıyan kişiye verilen ünvan.

⁴² VGMA.d. 634, s. 69.

⁴³ VGMA.d. 634, s. 69.

⁴⁴ VGMA.d. 634, s. 69.

olarak istihdam edildiği ve bu hizmeti karşılığında senelik 80 adet zer-i mahbûb maaş alacağı kayıtlıdır.⁴⁵ Konyalı hattat Es-Seyyid el-Hâc Ali Efendi ise hâfız-ı kütüb-i sâni olarak istihdam edilmiş ve senelik 50 adet zer-i mahbûb maaş verileceği belirtilmiştir.⁴⁶ Hâfız-ı kütüblardan her gün kütüphaneyi açarak, burada bulunan kitapların korunması, bakım ve onarımlarına riayet etmesi,⁴⁷ kütüphaneye gelenlerin müstefid olmalarını sağlamaları istenmiştir. Şartın devamında medrese dışına kitap verilmesi şiddetle yasaklanmış ve “*hizmet-i mezkûreye ciddi tam ve sa'y-i ma la kelâm*” eylemleri istenmiştir.⁴⁸

Konevî Es-Seyyid Ali Efendi'ye Harem-i Şerîf muvakkitleği de tevcih edilmiştir. Bu minvalde ezan vaktinin tespiti ve okunması, vakıf malından olup Hz. Peygamberin kabrine konulan çalar saatin bu işlerde kullanılması istenmiştir. Bu hizmet karşılığında Konevî Ali Efendi'ye senelik 50 adet zer-i mahbûb verileceği belirtilmiştir. Muvakkitlek görevinin sadece Konevî Ali Efendi'ye verildiği, vefatına kadar bu görevde kalacağı, vefatından sonra muvakkitleğin alanında mahir birisine verilmesi ifade edilmiştir.⁴⁹

Medrese ve kütüphanede görevlendirilen kişilerden ilgili görevleri bizzat kendilerinin yapmasını, herhangi bir naip ve vekil görevlendirilmemesi istenirken bu konuda kusur gösterenlerin Şeyhülharem olan ağanın arzıyla görevden alınarak yerine başka birisinin görevlendirileceği ifade edilmiştir. Vakfiyede Sultan Mahmud'un medreseye akar olarak verdiği bir bab menzilde müderris ve muvakkitin, vakıf akarından iki bablık menzil satın alınarak burasının da hâfız-ı kütüblara hane olarak tahsis edileceği geçmektedir.⁵⁰

Surre emini vasıtasıyla gelen zer-i mahbûbların miktarında herhangi bir değişikliğin yapılmayarak her sene Evkâf-ı Hümâyûn kaymakamına teslim edilmesi, kaymakamın da gelen parayı vakıf şartlarına uyuluyorsa ilgililere dağıtması, şartlara dikkat edilmiyorsa tamamının fakir Müslümanlara dağıtılması şart koşulmuştur. Süreç içerisinde vakıf şartlarını bozulmak istenmesi ve gerekli hizmetlerin yapılmamasıyla karşılaşıldığında Hanefî mezhebine göre vâkıfın vakfından rücu edeceğini ve bütün demirbaş eşyanın vakıf sahibine verileceği kaydedilmiştir.⁵¹

⁴⁵ VGMA.d. 634, s. 69.

⁴⁶ Hâfız-ı kütüblarin her hangi bir nedenle görevden ayrılmasıyla yeni görevlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu minvalde mücavirlerden Kırımî İsmail Efendi'nin vefatı üzerine yine mücavir Kara Ahmed Efendi senelik 120 kuruşa denk gelen zer-i mahbûbla kütüb-i sâni olarak tayin edildiği belirtilmiştir. Görevlendirmenin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince yapılması vakıf işleyişinin sıkı tutulduğunu göstermesi açısından önemlidir. İrâde Meclis-i Vâlâ, (İ..MVL.) 95/11972, 339/49.

⁴⁷ Mahmudiye ve diğer medrese kütüphanelerinde bulunan eserlerin ciltlerinin bakım ve onarımı için senelik 500 kuruşa bir kişinin ayrıca görevlendirildiği görülmektedir. Sadâret Mütferrik Evrakı, (A.} M.) 20/11. 1839 tarihinde Mücellid Mehmed Efendi'nin de medrese kütüphanesinde bulunan 646 kitabı ciltlediği tespit edilmiştir. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, s. 129.

⁴⁸ VGMA.d. 634, s. 69.

⁴⁹ VGMA.d. 634, s. 69, 70. 1836 tarihli bir belgede muvakkitlek görevinin Hâfız Ahmed Efendi'den alınarak bu konuda “erbâb-ı ehil” olduğu belirtilen Şeyh Abbas Efendi'ye tevcih edilmesi için verilen dilekçede vakfın ilgili şartının hatırlatılmış olması muvakkitlek görevinin Konevî Seyyid Ali Efendi'den sonra hâfız-ı kütüb-i sânilikten ayrıldığını gösterir. HAT., 553/27345.

⁵⁰ VGMA.d. 634, s. 70.

⁵¹ VGMA.d. 634, s. 70, 71.

II. Mahmud'un Vehhâbîlerin Medine'den tasfiye edilmesinden sonra kurduğu medrese ve kütüphane Haremeyn'de bulunan medreselerin en meşhuru olup, bizzat Sultanın emriyle inşa edilmiştir. II. Mahmud'un bu medrese ve kütüphaneyi kurmasındaki ana gayenin Medine'ye duyulan saygı ve hürmetin dışında Vehhâbîliğe karşı ehl-i sünnet akideyi savunacak kişilerin yetiştirilmesinin sağlanması düşüncesi olduğu/olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu minvalde medresede eğitim görecektalebelerin ahaliden olmaması istenilmiş, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinden seçilecek kişilerin burada eğitim almaları vakıf şartları arasına dâhil edilmiştir. Talib-i ilim olarak nitelendirilen ve sayısının oda miktarınca olduğu anlaşılan 23 talebeye kişi başı senelik 19 zer-i mahbûb maaş verilmesi burada eğitim görmeyi teşvik edici bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Aile ve yakınlarından uzak olan bu kişilerin Medine'de yabancı olması eğitim-öğretim ve medrese işleri dışında başka bir işle ilgilenmemelerini sağlamış olmalıdır. Vakfiye içeriğine bakıldığında Sultan'ın medrese ve müstemilatının ihtiyacı olan her türlü eşya ve diğer gereksinimleri karşılaması teşvik edici bir diğer özelliktir. Medresede saka ve medrese çöplerini temizleyecek kişiler dışında diğerlerinin ahaliden olmadığı dikkat çeker.

Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine Vakfedilen Kitaplar

Medreseye vakfedilenler arasında “bir kıta mûmzâ ve mahtum defter derununda isimleri muharrer kütüb-ı fûnun” denilerek vakıf kitaplarının kaydını içeren imzalı ve mühürlü bir defterinde olduğu geçmekteyse de bu defter ve kitaplar hakkında vakfiyede başka bir bilgi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Ali Emîrî tasnifi içerisinde yer alan II. Mahmud fonunda bulunan bir defter medreseye vakfedilen kitapların isim, künye ve miktarına dair bu eksikliği gidermektedir. AE.SMHD.II., 123/10132 numaralı defterin ebruyla müzeyyen bir kapağı vardır. Kapağın dışında 29 sayfadan oluşan defterin ilk varakı boş, 20 numaralı varakı eksiktir.

Defterin ikinci varakında geçen “Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni edârallahu medâr-ı saltanatı ilâ ahirü'd-devrân efendimiz hazretlerinin âsâr-ı celîlelerinden olarak Medine-i Münevvere nevverallahu teâlâ ilâ yevmi's-sa'ade binâ ve ihya buyurulan kütübhâne-i şerîfelerine vaz' ve vakf-ı hümâyûn buyurulmak için tertib ve irsâl olunan Tefâsîr-i Şerîfe-i Nefîse ve Ehâdis-i Nebeviyye-i Mustafaviyye ve kütüb-i sâire-i lâtifinin defteridir ki ber-vechi âti zikir ve beyân olunur”⁵² kaydından bu defterin II. Mahmud tarafından Medine'de inşa ettirdiği kütüphaneye vakfettiği tefsir, hadis ve diğer konularda yazılmış kitapların içeriğine dair olduğu anlaşılır. Aşkî Mustafa Efendi de eserinde bu durumu belirtir.⁵³ Hükmün sonunda geçen fî C. Sene [1]237/Şubat-Mart 1822 kaydı defterin tutulduğu zamanı göstermektedir ki bu kayıt medrese ve kütüphanenin inşa edildiği tarihle örtüşmektedir.

Bu kayıttan sonra tefsir alanında vakfedilen 13 kitabın künye bilgileri, eserlerin çalınması ve kaybolmasını önlemek amacıyla detaylı bir şekilde yazılmıştır. Kütüphaneye vakfedilen bu eserler, İslami ilimlerin temelini oluşturan Kur'ân tefsirleridir.

⁵² BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II, (AE.SMHD.II.) 123/10132, v. 2b.

⁵³ Aşkî Mustafa Efendi, Ta'tirü Ercai'd-devleti'l-Mecdiyye, s. 166a-167b.

Bu kitaplar arasında *Kâdı Beyzâvî Tefsiri*, *Keşşâf*, *İmam Fâhru'r-Râzî*, *Bahrü'l-Muhît*, *Rûhu'l-Beyân*, *Hâşiye-i Beyzâvî*, *Keşfü Keşşâf*, *Te'vîlât-ı Mâturîdî*, *Fâtihatü'l-Fenâri*, *Tefsir-i Hanefî* gibi klasik tefsirler yer almaktadır. *Kur'ân* ayetlerinin açıklanmasında farklı yorumları içermesi ve İslami ilimlerin temel kaynakları olması bakımından büyük öneme sahip olan bu tefsirler, öğrencilerin *Kur'ân*'ı anlama ve yorumlama yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Özellikle *Kâdı Beyzâvî Tefsiri*, medreselerde yaygın olarak okutulan ve İslam dünyasında kabul görmüş bir eserdir.⁵⁴ Ta'lik hatla yazılan bu eser bir cilt olup her sayfası 35 satırdır. Kitaplar, *Beyzâvî Tefsiri* örneğinde olduğu gibi detaylı bir şekilde yazılmış ve Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine vakfedilmiştir.⁵⁵

Tefsir'e dair eserlerden sonra İslami ilimlerin bir diğer temel kaynaklarından olan hadis kitaplarının da vakfedildiği görülmektedir. Mahmudiye Kütüphanesine vakfedilen hadis kitapları arasında *Buharî-i Şerîf*, *Sünen-i ibn-i Mace*, *Şifâ-i Şerîf*, *Şir'atül-İslam* gibi kaynak eserlerle bu eserlere ait şerhler bulunmaktadır. Bu kitaplar, Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları ve onayladığı uygulamaları içermesi bakımından İslam hukuku ve ahlakının temelini oluşturur. Özellikle *Kur'ân*'dan sonra en güvenilir kitap olarak bilinen *el-Câmiu's-Sahîh*, halk arasında yaygın adıyla tanınan *Buharî-i Şerîf*,⁵⁶ hadis ilminin en güvenilir kaynaklarından biri olarak kabul edilir ve medreselerde temel ders kitapları arasında yer alır. “*Kütüb-i Ehâdis-i Nebeviyye-i Lâtîfe*” başlığı altında birer cilt olduğu yazılan ilk hadis kitapları *Buharî-i Şerîf* ve *Sünen-i ibn-i Mace'dir*. *Tarikât-ı Muhammediyye* ve *Müntehab-ı Tarikâtül-Muhammediyye* adlı eserlerde birer şerhiyle birlikte bu başlık altında vakfedilen diğer eserlerdir.⁵⁷

Fıkıh alanında vakfedilen 23 farklı eser ise “*Kütüb-i Fıkhiyye-i Şerîfe*” başlığı altında yazılmıştır. Fıkıh kitapları, İslam hukukunun temel kaynaklarıdır. Mahmudiye Kütüphanesine vakfedilen fıkıh kitapları arasında Hanefî mezhebine ait eserler öne çıkmaktadır. Kütüphanede de bulunan *Fetâvâ Kâdîhân*, *Kuhistânî*, *Sadru's-Şerîa*, *Tenvîrül-Ebsâr*, *Dürrül-Muhtar* gibi eserler, Hanefî fıkının temel metinleridir. Temel İslami bilimler alanında sayısal olarak en fazla kitap bu alana vakfedilmiştir. *Kudurî*, *Halebî-i Kebîr ve Sagîr*, *Mülteka'l-Ebhur*, *Eşbâh ve'n-Nezâir* ve diğer fıkıh eserlerinden hareketle Mahmudiye Medresesinin Hanefî ekolu ağır basan bir medrese olduğu anlaşılır.⁵⁸ Bu kitaplar, öğrencilerin İslam hukukunu öğrenmeleri ve uygulamaları için gerekli bilgileri içermektedir. Ayrıca, farklı mezheplere ait fıkıh kitaplarının da kütüphanede bulunması, öğrencilerin farklı görüşleri karşılaştırma ve analiz etme imkânı sunmuştur.

II. Mahmud'un temel İslami bilimlerden tefsir, hadis ve fıkıh alanında vakfettiği kitaplar dışında “*Kütüb-i Mütenevvia-i Nefîse*” başlığı altında 67 farklı kitap bulunmaktadır. Eserlerin büyük bir bölümünü Arapça gramer, kıraat ilimlerine dayalı

⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, 6, 1992, s. 100-103.

⁵⁵ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 2 a-b. İlgili defterin kitapları içeren ikinci satırın ilk kısmı siliktir. Dışarıdan bir müdahalenin olduğu dikkat çeker.

⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, 7, 1993, s. 114-123.

⁵⁷ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 3b.

⁵⁸ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 4a-b.

nahiv, sarf, sözlük türünden eserler oluşturur. Bu kitaplar, öğrencilerin Arapça metinleri anlama, yorumlama ve yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Birçok eserinde şerh ve hâşiye türünden kitapların oluşturduğu bu bölümde *Delâilü'l-Hayrât*, *Mesnevi-i Şerîf*, *Kaside-i Bürde* gibi eserlerde bu bölümde kaydedilen diğer vakıf eserleridir.⁵⁹ Bu kitaplar, öğrencilerin İslam'ın manevi yönünü anlamalarına ve tasavvufi düşünceyi öğrenmelerine katkı sağlamıştır.

II. Mahmud'un Medine-i Münevvere'de kurduğu Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine ümeradan, devlet ricâlinden ve farklı kişilerden de kitap vakfedildiği defterden görülmektedir. Bunlardan ilki Şeyhülharem el-Hâc Muhammed Anber Ağa'nın 1831 yılında vakfettiği kitaplardır. Kitaplardan önce düşülen “*Merhûm ve mağfûr ilâ rahmeti rabbihi'l-gafûr Şeyhülharem el-Hâc Muhammed Anber Ağa'nın bermucebi defter kitablari bâ irâde-i şâhâne-i seniyye Medine-i Münevvere'de inşasına muvaffak oldukları kütübhâne-i celîle-i vakf-ı hümayun-ı hüsvâneye vaz' olunmasına emr ve irâde-i şâhâne ta'lik buyrulmuş olmağın*” şerhine göre Anber Ağa'nın vefatından sonra kitapları medrese kütüphanesine gönderilmiştir. Şerhin devamında “*Şeyhülharem devletlü hâfız İsa Ağa marifetiyle ve marifet-i şer' ile kütübhâne-i celîleye vaz'*” olunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

Vakfedilen kitaplar kendi içerisinde *Tefâsîr-i Şerîfe*, *Kütüb-i Ehâdis-i Nebevîyye*, *Kütübü'l-Fıkh ve Fetâvâ-yı Şerîfe*, *Kütübü'l-Lügât ve Tevârih ve Menâsik-i Hâc ve Kütüb-i Sâire*, *Kütübü'n-Nahiv ve Âlât-ı Mütenevvia* başlığı altında kitapların adı, hattı, cilt sayısı ve satır sayısı gibi özellikleri yazılmıştır.

*En'âm-ı Şerîfe*⁶¹ başlayan tefsir kitaplarının sayısı 12 cilttir. *Tibyân*, *Ebû'l-Leys*, *Kâdî Beyzâvî*, *Cevâhir*, *Burhan*, *Celâleyn* tefsirleri künye bilgileriyle kaydedilmiştir.⁶² Tefsir kitaplarından hemen sonra *Buhârî-i Şerîf* ve *Şifâ-i Şerîf* gibi hadis eserlerinin kaydı görülür. Bu başlık altında, *Delâilü'l-Elfâz*, *Mecmûa-i Salavat-i Şerîfe*, *Delâilü'l-Hayrât*, *Kaside-i Bürde*, *Tıbbu'n-Nebevî*, *Mevlid-i Şerîf* vb. gibi kitaplarında kaydedilmiş olması dikkat çeker. Bu eserler doğrudan Hadis kaynakları veya kaynak eserler olmayıp, Hz. Peygamber'in hayatı ve sünnetiyle ilgili olması nedeniyle bu bölümde yazıldığı anlaşılmaktadır.⁶³

Fıkıh kitapları içerisinde *Ebû'l-Leys*'in *Mukaddimesi*, *Hulviyyat*, *Mültekâ*, *Kudurî*, *Fıkhul-Ekber*, *Birgivî*, *Miftah* gibi bu alanın ilk başvuru kaynakları bulunmaktadır. Fetva kitapları içerisinde ise *Birgivî*, *Ebu's-Suud*, *Ali Efendi*, *Behcetü'l-Fetâvâ*, *Paşazâde* gibi isimlerin daha çok Hanefî fıkına göre verdiği fetvaların oluşturduğu kitaplar bulunmaktadır.⁶⁴

⁵⁹ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 5b-7a.

⁶⁰ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 8a.

⁶¹ *Kur'ân-ı Kerîm*'in altıncı suresi olan En'âm Suresi, fazileti hakkında nakledilen rivayetlerden dolayı Müslümanlar arasında en çok okunan surelerdendir. Yâsîn ve Mülk sureleriyle beraber En'âm-ı Şerîf veya kısaca En'âm olarak bilinmektedir. Bu surelerin güzel hatla yazılması, tezhip edilmesi ve ciltlenmesi noktasında sanatkârlar dikkat göstermişlerdir. Emin Işık, “En'âm Suresi”, *DİA*, 11, 1995, s. 170.

⁶² BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 8a-b.

⁶³ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 9a-b.

⁶⁴ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 10 a-b.

Anber Ağa'nın vakfettiği kitaplar içerisinde sözlük, tarih, *Menâsik-i Hâc* ve diğer eserler de bulunmaktadır. *Tarih-i Raşid*, *Tarih-i Âl-i Osman*, *Tevârih-i Saltanat*, *Cihannüma* bu alanda dikkat çeken kitaplardır. Yine *Menâsik-i Hâc*, *Tabir-nâme*, *İlm-i Cifr*, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, *Kavsnâme*, *Ferîşteoğlu Lugâti*, *Vakıa-i Nizâm-ı İslambol* vb. gibi edebiyat, tarih alanında yazılmış kitaplar kaydedilmiştir.⁶⁵ *Avâmil*, *Münteha*, *Metn-i Kâfiye*, *Ecrümiyye*, *Şâtibî* gibi Arap gramerine yönelik diğer eserler de Anber Ağa'nın vakıf kitaplarındandır.⁶⁶

Katalog içerisinde kütüphaneye vakfedilen Mushaf ve bazı eserlerin kaydı küçük notlarla verilmiştir. Bunlardan ilki 35 adet küçük ve büyük boyda olan Mushaflardır. Hatice Sultan tarafından vakfedilen *Şifâ-i Şerîf*,⁶⁷ Medine-i Münevvere kadısı el-Hâc İbrahim Efendi'nin *Şifâ-i Şerîf*i kaydedilen ilk vakıf kitaplarıdır. Harem-i Nebvî hazinedarı Osman Ağa'nın *Tibyân Tefsiri*, sabık Emirü'l-Hâc Osman Paşa'nın *Nihâyet'i*, bir diğer Emirü'l-Hâc Salih Paşa'nın *Buhârî-i Şerîf Şerhi*, Saray-ı Hümayun ağasının *Siyer-i Kebîr Tercümesi* ve *Siyer-i Halebî'si* medrese kütüphanesine vakfedilen diğer kitaplarıdır. Yine Medine'de bulunan ashâb-ı hayrât tarafından da 40 adet kitabı da isim ve künye bilgisi verilmeksizin toplu olarak kaydedilmiştir.⁶⁸

Defterde bir diğer kayıt kütüphanenin hâfız-ı kütübüne dair bilgi vermektedir. Hacı Hâfız Mehmed Rüşdi'nin hâfız-ı kütüblüğü döneminde kütüphanede bir sayım yapılarak eksik kitapların kaydı da defterde bulunmaktadır. Üç *Mushaf* dışında sekiz eserin kütüphanede bulunmadığı şerh edilmiştir.⁶⁹

II. Mahmud tarafından medreseye müderris olarak tayin edilen Milasî Hacı Ahmed Efendi de kütüphaneye kitap vakfeden bir diğer kişidir.⁷⁰ Vakfedilen tefsir kitapları içerisinde sadece iki cilt olduğu belirtilen *Beyzâvî Tefsiri* de vardır. Hadis, fıkıh ve nahiv kitapları ise “*Der-beyân-ı kütüb-i Ehâdis ve'l-Fıkh ve'n-Nahiv*” başlığı altında yazılmıştır. Vakfedilen 34 kitabın kendi alanında klasik eserler olduğu görülür.⁷¹ Yine “*Der-beyân-ı kütübü'l-Mantık ve'l-Usûl ve'l-Kıraat ve's-Sarf*” başlığı altında asıl adı Kâdı Mîr Meybüdü'nin yazdığı ve Hint alt kıtası, İran ve Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan felsefe ve aklî bilimleri ihtiva edip asıl adı *Şerhu Hidâyet'l-Hikme*⁷² ancak yaygın olarak *Kâdı Mîr* olarak bilinen eser bulunur. Mantık alanında bir diğer eser Gelenbevî İsmail Efendi'nin⁷³ yazdığı ve Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan ve basma olduğu belirtilen *Burhan* adlı eseridir. *Mir'ât Hâşiyesi*, *Netâicü'l-Efkâr*, *Şerhü'l-Akâid* gibi 19 kitap bu başlık altında vakfedilen diğer eserlerdir.⁷⁴

⁶⁵ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 11b-13-b.

⁶⁶ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 13a.

⁶⁷ “*Karahisarî Hüseyin Efendi'nin mevkûf kitapları derununda mesturdur*”, BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 13.

⁶⁸ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 13.

⁶⁹ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 13.

⁷⁰ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 14b-15b.

⁷¹ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 14b-a.

⁷² H. Bekir Karlığa, “Kâdı Mîr Meybüdü”, *DİA*, 24, 2001, s. 118-119.

⁷³ Şerafettin Gölcük, Metin Yurdagür, “Gelenbevî”, *DİA*, 13, 1996, s. 552-555.

⁷⁴ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 15 b-a.

Medrese öğrencilerinden olduğu anlaşılan Karahisarî Hüseyin Efendi'nin de medreseye vakfettiği kitaplar vardır. 15 N 245/10 Mart 1830 tarihli kayıta “*Mahmudiye Medresesi tullabından Karahisarî Hüseyin Efendi merhumun kütübhâne-i celîleye Milasî Ahmed Efendi'nin dolabına vaz' eyledikleri kitabların esamileri tahrir ve beyân olunur*” ifadesi bulunmaktadır. Tefsir, hadis ve âlât-ı sâire başlığı altında verilen kitaplar içerisinde bir adet *Mushaf*, *Beyzâvî Tefsiri* dışında daha çok hadis merkezli kitaplar bulunmaktadır. Arap dili gramerine yönelik kıraat, emsile, sarf ve nahiv kitaplarından başka “perişan” olduğu belirtilen bir miktar evrak ve Hatice Sultan tarafından vakfedilen *Şifâ-i Şerîf* de vakfedilen eserler arasındadır. Hatice Sultan'ın vakfettiği *Şifâ-i Şerîf*'in Karahisarî Hüseyin Efendi'de olduğu bu kayıttan anlaşılmaktadır.⁷⁵

Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine kitap vakfeden bir diğer kişi Medine-i Münevvere eski kadısı el-Hâc Ahmed b. Velîyüddin'dir. [1]250/1835 tarihli kayıta sahibül-hayrât olduğu ifade edilen Velîyüddin Efendi'nin kütüphanede ufak dolabı içerisinde bulunan vakıf eserlerinin daha çok fıkıh ve fetva kitapları olduğu görülür. Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan Molla Hüsrev'in Hanefî fıkıhını esas alarak yazdığı *Dürrer [ve] Gurer*, Hanefî fıkıh âlimi Bezzâzî'nin *Bezzâziye* eseri, Bedreddin Simâvî'nin *Câmiu'l-Fusûleyn* eserlerinden başka *Fetâvâ-yı Ankaravî*, *Fetâvâ-yı Kadri Efendi*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi*, *Fetâvâ-yı Üskübî*, *Fetâvâ-yı Netice* gibi fetva kitapları da kütüphaneye vakfedilen diğer eserlerdir. Bir adet Vankulu Lugâtı ile İmam Suyutî'ye atfedildiği ifade edilen *Divan* da kitaplıkta yer almaktadır.⁷⁶

Katalog içerisinde İbrahim Paşa'nın Vehhâbîleri yenerek Dir'îye'de onlardan ele geçirdiği kitaplar hakkında da bilgi bulunmaktadır. Bedevî hayat anlayışına olan uyumu dışında, Necid bölgesinde bulunan Bedeviler arasında bidat, hurafe ve cehaletin yaygın olmasıyla ortaya çıkan Vehhâbîlik, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öğretilerinden hareketle selefi bir yaşamı ve inanışı savunmuştur.⁷⁷

Necid bölgesinde Riyad'a yakın bir yerde olan Dir'îye Kızıldeniz ve Basra Körfezi arasında kervan yolu güzergâhındadır. 1726'da Muhammed b. Suud burada ve çevresinde bağımsız bir emir gibi davranmaya başlamış ve süreç içerisinde Vehhâbîliğin merkezi hâline dönüşmüştür. 1810 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğullarından Tosun Paşa burada Vehhâbîlere karşı mücadele etmiş, vefatından sonra da kardeşi İbrahim Paşa 1818'de şehri ele geçirmiştir. Şehirde oturanlar başka yerlere sürgün edilirken 1821'de burasının tamamen harap edilmesiyle artık eski canlılığını ve Vehhâbîlere merkez olma özelliğini kaybetmiştir.⁷⁸

Dir'îye'nin ele geçirilmesinden sonra 11 Cemaziyelahir sene [1]236/16 Mart 1821 tarihli bir belgede şehirden ganimet olarak alınan *Mushaf* ve kitaplardan bahsedilmektedir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın “*Sa'adetlü, mürüvvetlü, 'iffetlü, karındaş-ı*

⁷⁵ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 16b-18a.

⁷⁶ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 19 a-b.

⁷⁷ Büyükkara, “Vehhâbîlik”, s. 611-615.

⁷⁸ Zekerîya Kurşun, *Necid ve Hasa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhâbi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2025), s. 72-80. Mustafa L. Bilge, “Dir'îye”, *DİA*, 9, 1994, s. 374-375.

e'azım Sultanım efendi hazretleri" diyerek Sultan Mahmud'a göndermiş olduğu arzda "Cidde Valisi Atufetlü İbrahim Paşa oğlumuz hazretleri mukaddema Dir'îye'den avdetinde mahall-i mezkûreden ber-vech-i bâlâ beş yüz doksan bir Mushaf-ı Şerîf ve kitab getürüb Medine-i Münevvere'de ser-bevvabin-i dergâh-ı âliden Ebniye Nazırı İsmail Ağa'ya li-eclil-hıfz teslim etmiş. Ve el-yevm mumaileyhin muhafazasında kalmış olmağla gerek Mushaf-ı Şerîflerin ve gerek kitapların mahall-i mübâreke kütübhâneye mi vaz'ı iktiza eder, yoksa bir diğer mahalle mi teslim olunması icab eder" diyerek İbrahim Paşa'nın şehirden 591 Mushaf ve kitabı mahall-i mübâreke diye belirtilen kütüphaneye mi yoksa bir başka yere mi verilmesini sormuştur. İlgili arzın üzerinde alınan Mushaf ve kitapların adedi ayrıca belirtilmiştir.⁷⁹

Mısır Valisi'nin 16 Mart 1821 tarihli arzına bir cevap verilmediği bu nedenle 21 Şubat 1823 tarihinde Mushaf ve kitaplarla ilgili yeni bir arzının olduğu görülmektedir. Paşa bu sefer kapı kethüdası Necib Efendi aracılığıyla 1821 tarihli arzını hatırlatarak "zikir olunan Mesâhif-i Şerîfe ve kitapların mahall-i mübâreke kütübhâneye vaz'ı ve yahud diğer bir mahalle teslim olunması hususlarında ne vechile irâde-i Seniyye sünuh ider ise tarafına iş'âr olunması inhâ itmekle şukka-i mezkûr manzûr-ı meal-i mevfur-ı mülûkâneleri buyrulmak için arz ve takdim kılındı. Müşârunileyh kullarının inhâsı hususunda tevcih-i irâde-i seniyye-i şâhâneleri müteallik buyrulur ise ol-bâbda emr ü fermân" kitapların hangi mahalle konulacağına dair her hangi bir cevabın gelmediği ifade etmiştir. II. Mahmud bu arzın üzerine yazdığı hatt-ı hümayunla "Kâimmakam Paşa, Müşârunileyhin şukkası manzûr-ı hümayunum olmuştur. Kitaplar kütübhâneye vaz' olunsun, ancak Mesâhif-i Şerîfe mu'attal durmak câ'iz olmamakla sevabı fahr-i âlem Efendimizin ruh-ı pür-fütûhlarına hediye olmak niyeti ile Medine-i Münevvere'de olan erbâb-ı tilâvet-i Kur'ân-ı Kerîm olan ahâleden muhtâc olanlara ma'rifet-i şer'le tevzi' oluna⁸⁰" cevabıyla kitapların kütüphaneye, Mushafların ise sevabını Hz. Muhammed'e ithaf edilmesi karşılığında Medine'de bulunan Kur'ân-ı Kerîm okuyanlara verilmesini emretmiştir.

21 Şubat 1823 tarihinde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın gönderdiği yeni arzda ise "zikir olunan Mesâhif-i Şerîfe ve eczâ-yı münife marifeti şer' vücûh-ı sâire ma'rifetleriyle ahâleden müstehakkına verildiği ve bâki beş yüz otuz cild kütüb-i mütenevvîa ile Medine muhafızı vekili sabık Hüseyin Beğ kullarının Şeyh Ahmed Tahir'e teslim eylediği üç yüz kırk iki cild kütüb Babü's-Selâm'da müceddeden inşa kerde-i cenâb-ı cihân-bânî olan medrese-i şerîfe kütübhanesine vaz' olunduğu beyânıyla" Mushafları ve cüzleri Kur'ân okuyan kişilere, 530 cilt kitabın ise Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine verildiğini bildirmiştir. İlgili kayıta ayrıca Medine muhafız vekili Hüseyin Bey'in 342 ciltlik kitapları ise Şeyh Ahmed Tahir'e verdiğini, tüm kitapların kütüphaneye verildiğine dair Medine kadısının da bir ilamı olduğu ifade edilmiştir. II. Mahmud'un "Mısır Valisi'nin işbu kamesi ve defter ve i'lâm manzûr-ı hümayunum olmuştur. Serhadde beyân olunduğu üzere tanzim ve münâsib-i vechile cevap tahrir oluna" diyerek hatt-ı hümayunla cevap verilmesi istenmiş, bu emir üzerine; "Mısır Valisi kullarının kamesidir. Gönderdiği mûmzâ ve

⁷⁹ HAT. 342/19557-A. Şehirden alınan eserlerin konusu ve ve sayısı şu şekildedir: Mushaf-ı Şerîf Cild 55, Nısf Mushaf-ı Şerîf 6, Kitab Cild 530, Cem'an Mushaf ve Kitab 591.

⁸⁰ HAT. 1301/50671, 548/27097.

memhûr defter ve il'âm ile ma'an manzûr-ı hümayun-ı mülûkâneleri buyrulmak içün arz ve takdim kılındığı ve defteri mezkûr Hameyn Muhasebesi Kalemine kayd ettirilerek müşâru-nileyh bendelerine münâsibi vechile cevap tahrir olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda emr-ü fermân hazreti men lehül-emrindir” denilerek cevap verildiği de belgeye şerh edilmiştir.⁸¹

Bütün bu kayıtlardan 1811 tarihinde Vehhâbîlerin merkezinden alınan 530 cilt kitabın 1823 tarihinde Mahmudiye Medresesi Kütüphanesine konulduğu görülmektedir. Makaleye kaynaklık teşkil eden defterde “Defter-i oldur ki, kütübhâne-i celîleye Dir'îye tarafından gelüb mevzu' olan cemi'ân bâ hattı Arab tefâsîr ve kütüb-i müten-nevialar ve bazı ehl-i hayrâtın âsârı kütüb-i Arabiyyenin mevkûfe olan kitapların esamileri tahrir ve beyân olunur”⁸² denilerek ilgili kitaplar konularına göre ayrı ayrı yazılmış ve özellikleriyle birlikte kaydedilmiştir.

Tefâsîr-i Şerîfeler başlığı altında içerisinde Beyzâvî, Meâlimü't-Tenzil, Esbâb Nüzû-lü'l-Kur'ân, Nevâsîhü'l-Kur'ân, Celâleyn, Nişaburî, Tibyân, Keşşâf ve benzeri olan tefsir kitapları bulunmaktadır.⁸³ Kütübü'l-Ehâdîs-‘ş-Şerîfeti'l-Mevkûfe başlığı altında verilen 74 eserden Buharî, Sahih-i Müslim, Tirmizî, Ebu Davud, İbn-i Mace gibi ana kaynaklarla birlikte Mesâbih ve şerhleri, Mevâhibü'l-Ledünnî, Şemâil-i Şerîf, Şifâ-i Şerîf, Müsned, Muvatta gibi çok sayıda Hz. Muhammed'in sünneti, şemâilî ve dualarını içeren eserlerde kütüphanede bulunmaktadır.⁸⁴

Fıkıh, akaid ve tasavvufa dair eserler de bir başlık altında verilmiştir. İmam-ı Azam'ın Fıkhu'l-Ekber'i ile Kenzü'd-Dekâik, Nisâbü'l-İhtisâb, Kudurî, Hulâsatü'l-Hakâyık gibi fıkıh kitapları ilk sıralara kaydedilmiştir. Menâsik-i Hâc, Şerhü'l-İman ve'l-İslam, Tâ'likâtı âli Şerhi Besmele ve'l-Hamdele, Kâbü'l-Vesile, Kâfiyetü'l-Şâfiye gibi farklı isimler altında yazılan akaid kitapları dışında kelâma dair eserler verilmiştir. Kitab-ı Minhâcül-Âbidîn, Kitab-ı fi'l-Ahlâk Tebyînü'l-Mehârim, Menâkibü'l-Ebrâr, Mecmaü'l-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid vb. isimler altında 22 adet tasavvuf kitabı da kütüphanede bulunan eserlerdendir.⁸⁵ Arapça gramere yönelik nahiv ve sarf kitapları içerisinde medreselerde yaygın olarak okutulan eserlerin olduğu dikkat çeker. Şerhu'l-Elfiyye li-İbn Akîl, Şerhu's-Şevâhidü'l-Fitr?, Keşfü'l-Müşkil, Şerhü'l-Lübâb, Şerhu't-Telhîs, Şerhu İzhârı Adalı, Nahiv Cümlesi gibi 30 farklı kitap bulunmaktadır.⁸⁶

Tarih kitapları başlığıyla el-İrakî'nin Tarih-i Mekke-i Mükerrerme'si ilk sıraya kaydedilmiştir. Yine Tarih-i Medine-i Münevvere, Tarih-i Hatib, Tarih-i Endülü'sî, Tarih-i Kısâs-ı Lâtîf, Tarih-i Nüzhet, Tabakât, Tabakâtü'l-Hanefîyye gibi 13 kitap da Dir'îye'den gelen diğer kitaplardır.⁸⁷ Lugâtlar içerisinde ise Kâmûs, Muhtasaru'l-Ayn, Şerhü'l-İfsâh, Esasu Zemâhşeri gibi altı kitap vardır.⁸⁸ Dir'îye'den gelen ve katalogda “der-beyân-ı

⁸¹ HAT. 548/27097.

⁸² BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 22b.

⁸³ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 21b-22a.

⁸⁴ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 22a-24b.

⁸⁵ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 25b-26a.

⁸⁶ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 27b-a.

⁸⁷ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 28b.

⁸⁸ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 28a.

kütübü'l-Fıkh min Turuk-i Mezhebi İmam Şâfi Rahimullah ve İmam Mâlik ve İmam Ahmed Hanbelî Rahimullah" başlığıyla isim ve künye bilgisi verilmeyen 156 adet kitap ise cem'an yekûn kaydıyla verilmiştir.⁸⁹

Mahmudiye Medresesi Kütüphanesi hakkında bazı bilgiler Hicaz vilayetine ait düzenlenen 1883-1889 tarihli salnamelerde bulunmaktadır. Kayıtlarda medrese ve kütüphanenin adı ile burada bulunan kitap adedi bulunur. Salmamelerin tamamında; "*Sultan Mahmud Hân Hazretleri'nin medrese-i celîleleri dâhilinde bulunan kütübhâne-i âlî'de mevcûd Mesâhif-i Şerîfe ve kütüb-i nefîsenin mikdârı*" kaydıyla kitap sayısının 4.569 olduğu belirtilmiştir.⁹⁰ Maarif-i Umumiye Nezâreti Kütübhâneler Kaleminden Mustafa Âsım Efendi'nin 7 Mayıs 1910 tarihinde hazırlamış olduğu raporda Medine'de bulunan 17 kütüphane hakkında bilgi bulunmaktadır. Mahmudiye Medresesi Kütüphanesinden "*Muntazam bir kütüphanedir*" diye bahseden Mustafa Âsım Efendi aynı zamanda hâfız-ı kütüb-i evvelikle ilgili vakıf dışı uygulamadan bahsetmiştir.⁹¹

Mahmudiye Medresesi Kütüphanesinin akıbeti I. Dünya Savaşı'nda Hicaz Cephesi'nde Şerîf Hüseyin liderliğinde isyan eden ayrılıkçı Arap kabilelerin İngilizlerle iş birliği neticesinde Medine'yi kuşatmasıyla değişmiştir. Fahreddin Paşa'nın destansı müdafaası kuşatmanın kaldırılmasına yetmeyince, Medine'de bulunan kutsal emanetlerin payitahta nakledilmesi için bir komisyon kurulmuştur. 1917'de İstanbul'a gönderilecek emanetler arasında Mahmudiye Kütüphanesinden 18 Mushaf ve 307 kitap dışında Ravzâ-i Mutahhara'dan (60 Mushaf, 8 kitap), Beşir Ağa Kütüphanesinden (8 Mushaf, 59 kitap), Şifa Medresesi Kütüphanesinden (2 Mushaf, 7 kitap), Hamidiye Kütüphanesinden (3 Mushaf, 5 kitap), Emin Paşa Kütüphanesinden (1 tebâreke, 1 Delâilü'l-Hayrât) ve Arif Hikmet Bey Kütüphanesinden (4 Mushaf, 72 kitap) bulunmaktadır.⁹² Medine'den getirilen Mushaflar üzerine yapılan bir incelemede Mahmudiye Medresesinden gelen eserlerin zahrında *Vakf-ı Kütübhâne-i Medrese-i Mahmudiye fi'l-Medineti'l-Münevvere* 1234 yazılı vakıf mührü olduğu görülmektedir.⁹³ Hicaz Vilayet Salmamesine göre kütüphanede bulunan 4.569 kitaptan sadece 325'i İstanbul'a gönderilmiştir. Kitaplar günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Medine Koleksiyonu arasında yer almaktadır. Medine'de kalan diğer kitaplar ise sırasıyla Ebubekr Mescidine ve Medine-i Münevvere Kütüphanesine taşınmış, 1982'de de Melik Abdülaziz Kütüphanesine nakledilmiştir.⁹⁴

⁸⁹ BOA, AE.SMHD.II. 123/10132, v. 28a.

⁹⁰ Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1301, s. 152, Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1303, s. 176, Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1305, Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1306, s. 295, s. 237, Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1309, s. 307.

⁹¹ İsmail E. Erünsal, "24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1910) Tarihli Rapora Göre XX. Asrın Başlarında Medine Kütüphaneleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 47/2021, s. 181.

⁹² Abdülmecid Şentürk, *Medine'nin Son Emanetleri, Fahreddin Paşa'nın Yağmadan Kurtardığı Teberrükât Eşyası, "Kutsal Emanetler ve Fahreddin Paşa Kitabı"*, (İstanbul: Şekil Ofset, 2017), s. 191. Mahmudiye'den intikal eden kitaplar için bakınız. Aynı eser s. 371-389.

⁹³ Bk. Abdülmecid Şentürk, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Medine Kitaplığı Ayrıntılı Kataloğu*, (Uzmanlık Tezi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018. Uzmanlık tezinin ilgili kısımlarını ve konu hakkında bilgilerini paylaşan Sayın Şentürk'e minnet borçluyum.

⁹⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX/1988, s. 126-127. Kütüphanede bu koleksiyonda bulunan kitapların genel tasnifi şöyledir: Kıraat, Tecvid, Tefsir: 1-350, Usûl-i Hadis: 351-395, Hadis, 396-872, Usûl-i Fıkh: 873-943, Hanefî Fıkhı: 944-1314, Mâlikî Fıkhı: 1315-1347, Şâfi Fıkhı: 1348-1392, Hanbelî

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme döneminde önemli bir figür olan II. Mahmud (1808-1839), hem siyasi hem de kültürel alanda önemli izler bırakmıştır. Bu dönemde gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, özellikle Hicaz bölgesinde, hem dinî hem de ilmî hayatı canlandırmayı amaçlayan projelerle dikkat çeker.

II. Mahmud, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla mücadele ettiği bir dönemde tahta çıkmıştır. Bu dönemde, özellikle Vehhâbî isyanları nedeniyle Hicaz bölgesinde ciddi bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Vehhâbîler, 1803-1818 yılları arasında Mekke ve Medine'yi işgal ederek, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sarsmış ve dinî yapıları tahrip etmiştir. II. Mahmud, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın desteğiyle bu isyanı bastırmış ve Hicaz'da yeniden Osmanlı hâkimiyetini tesis etmiştir. Bu süreçte, bölgenin dinî ve kültürel hayatını canlandırmak amacıyla önemli imar faaliyetlerine girişmiştir. Bunlardan birisi II. Mahmud'un kendi adıyla anılan medrese ve kütüphanesidir. Bu külliye Osmanlı vakıf sistemi çerçevesinde kurulmuştur. II. Mahmud, medrese ve kütüphanenin devamlılığını sağlamak amacıyla, kendi mülklerinden elde edilen gelirlerin bir kısmını vakfetmiştir. Vakfiyede, medrese ve kütüphanenin ihtiyaçlarının karşılanması için her yıl 1.000 zer-i mahbûb (altın para) tahsis edildiği belirtilmiştir. Bu gelirler, surre emini aracılığıyla Medine'ye gönderilmiş ve medrese görevlileri ile öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır. Herhangi bir nedenle görevden ayrılan müderris, hâfız-ı kütüb ve muvakkitlerin yerine yeni görevlilerin tayininin süratle gerçekleştirilmesinde Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin etkin rol alması medresenin ve kütüphanenin işlerliğinin kesintiye uğramadığını göstermektedir.

Mahmudiye Medresesi ve Kütüphanesi, Osmanlı Sultanı II. Mahmud tarafından Medine'de inşa edilmiş önemli bir ilim merkezi olup, Medine'deki imar faaliyetlerinin merkezinde yer alır. Medrese, Mescid-i Nebevî'ye bitişik olarak inşa edilmiş ve 23 odasıyla dönemin önemli eğitim kurumlarından biri hâline gelmiştir. Bu medrese ve kütüphane, sadece bölgenin eğitim ve kültür hayatını canlandırmakla kalmamış, aynı zamanda İslami ilimlerin öğretilmesi ve gelecek nesillere aktarılması için bir merkez hâline gelmiştir. Medresede, tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerin yanı sıra Arap dili ve grameri gibi alanlarda eğitim verilmiştir. Medresenin en dikkat çekici özelliklerinden biri, öğrencilerin ahaliden olmaması şartıdır. Bu durum, özellikle Vehhâbî etkisini kırmak ve imparatorluğun farklı bölgelerinden gelen öğrenciler arasında bir ilmî hat oluşturmak amacıyla uygulanmıştır. Medresenin yanında kurulan kütüphane, müderris ve talebenin istifadesi için vakfedilen kitaplar, bu kurumun ilmî zenginliğini ve Osmanlı Devleti'nin ilme verdiği değeri açıkça ortaya koymaktadır.

Medresenin müderrisleri, dönemin önemli âlimleri arasından seçilmiştir. İlk müderris olan Milasî el-Hâc Ahmed Efendi, medresede tefsir, hadis ve fıkıh gibi

Fıkıh: 1393-1485, Tasavvuf: 1486-1691, Vaaz ve İrşâd: 1692-1833, Akaid: 1834-1943, Siretü'n-Nebeviyye: 1944-2076, Lugât, Sarf, Nahiv, Belagat: 2077-2353, Lugât, Edeb: 2354-2387, Mantık: 2388-2473, Hesab: 2474-2485, Tıb: 2486-2517, Tarih: 2518-2581, Mecmûa: 2582-3314.

alanlarda dersler vermiştir. Medresenin vakfiyesinde, müderris ve öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tüm malzemelerin vakfedildiği belirtilmiştir. Bu malzemeler arasında mutfak eşyaları, ders araç gereçleri ve hatta medresenin temizliği için gerekli malzemeler yer almaktadır. Bu detaylar, medresenin sadece bir eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda öğrencilerin günlük ihtiyaçlarının da karşılandığı bir yaşam alanı olarak tasarlandığını göstermektedir.

Mahmudiye Medresesinin yanında kurulan kütüphane, temel eser olarak kabul edilen klasik eserleri bünyesinde barındıran bir ilim hazinesi olmuştur. Kütüphaneye vakfedilen kitaplar, sadece sayısal olarak değil, nitelik olarak da büyük bir öneme sahiptir. Bu kitaplar, İslami ilimlerin temel kaynaklarıdır ve medrese eğitiminin vazgeçilmez bir parçasıdır. Vakfedilen eserler, öğrencilerin İslami ilimleri derinlemesine öğrenmelerine ve bu ilimleri gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca, bu kitapların kütüphaneye vakfedilmesi, Osmanlı Devleti'nin ilme ve kültüre verdiği değeri göstermektedir. II. Mahmud ve diğer bağışçılar, kütüphaneye vakfettiği kitaplarla, sadece Medine'deki ilmî hayatı canlandırmakla kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasının ilmî mirasını koruma ve gelecek nesillere aktarma görevini üstlenmiştir.

Kütüphane, tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat gibi çeşitli alanlara ait eserlerle zenginleştirilmiştir. II. Mahmud, kütüphaneye bağışladığı kitaplarla, ilme ve kültüre verdiği önemi göstermiştir. Kütüphaneye bağışlanan kitaplar arasında *Kâdı Beyzâvî Tefsiri*, *Buhârî-i Şerîf*, *Fetâvâ Kâdîhân* gibi İslami ilimlerin merkezini teşkil eden tefsir, hadis ve fıkıh gibi eserlerin dışında medreselerde okutulan dönemin diğer önemli eserleri de yer almaktadır. Bu zengin içerik, kütüphanenin sadece dönemin medrese öğrencileri için değil, aynı zamanda günümüz araştırmacıları ve ilim adamları için de o devirdeki Osmanlı ilim ve düşünce dünyasına ait eserleri toplu olarak görebilecekleri bir örneği göstermektedir.

II. Mahmud dışında medrese kütüphanesine Şeyhülharem Muhammed Anber Ağa, Müderris Milasî Hacı Ahmed Efendi, Karahisarî Hüseyin Efendi, Medine kadısı el-Hâc Ahmed b. Veliyüddün gibi isimlerden birçok kitap bağışı olduğu gibi, süreç içerisinde münferiden Mushaf ve kitap bağışları olmuştur. Sultan'dan sonra kütüphaneye yapılan en büyük kitap bağışı Dir'îye'den ganimet olarak elde edilen kitaplardır. Yapılan kitap bağışlarıyla kütüphane koleksiyonu zenginleştirilmiş ve öğrencilerin farklı kaynakları görerek kendilerini geliştirmelerine imkân sağlanmıştır.

Vakıf sistemi, medrese ve kütüphanenin uzun yıllar boyunca faaliyet göstermesini sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Hicaz Cephesi'nde yaşanan gelişmeler, Mahmudiye Medresesi ve Kütüphanesinin akıbetini değiştirmiştir. Şerîf Hüseyin'in İngilizlerle iş birliği yaparak başlattığı isyan sonucunda Medine kuşatılmış ve kutsal emanetlerin İstanbul'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bu süreçte, Mahmudiye Kütüphanesindeki kitapların bir kısmı İstanbul'a gönderilmiş, geri kalanı ise Medine'deki diğer kütüphanelere taşınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The word foundation (waqf), which is the allocation of a property by its owner for a specific purpose such as religious, social, educational or other charitable purposes, is more commonly known as a charitable institution in Islamic culture. For this reason, foundations emerged as a reflection of the social state understanding in both Islamic and Ottoman law. It is known that the Ottomans had a religious respect for the Haremeyn (Mecca and Medina) even before it came under Ottoman rule with the conquest of Egypt. One of the best examples of this is the gifts sent to the region called *surre*. It is not known which Ottoman Sultan sent the first Surre to the Haremeyn. However, the Mahmil-i Şerîf tradition initiated by the Abbasids began in 1388 with 80,000 gold coins during the reign of Yıldırım Bayezid and continued during the interregnum period during the reign of Çelebi Mehmed.

The atmosphere of peace and tranquility provided by the Ottomans in the region was disrupted by the Wahhabi revolts. Apart from its compliance with the Bedouin understanding of life, Wahhabism, which emerged with the prevalence of innovations, superstitions and ignorance among the Bedouins in the Nejd region, advocated a Salafi life and belief based on the teachings of Muhammad ibn Abdul-Wahhab. As a result of Abdul-Wahhab's understanding of spreading and keeping alive his own views by establishing a state, he rebelled against Ottoman rule in the Hijaz and occupied regions including Mecca and Medina for a while, but with the support of the Governor of Egypt Mehmed Ali Pasha, domination passed back to the Ottomans. Due to the destruction and ravages caused by the Wahhabis in Medina, the period of revival and construction began during the reign of Mahmud II. It can be argued that the reason behind Mahmud opening of a madrasah named after him in Medina was to completely eliminate the Wahhabi mentality that continued to have an effect in the region. It should not be forgotten that the Sultan's close interest in the Haremeyn was part of a plan to break Mehmed Ali Pasha's influence in the Hijaz. In this context, the appointment of a Sheikh al-Harem director from the center to Mecca and Medina can be evaluated as a reflection of this policy.

Mahmud II was the founder of a madrasah in Medina based on Hanafi jurisprudence. In addition to the 23 rooms of the madrasah built adjacent to the Masjid an-Nabawi, a house for the teacher and 23 rooms for the students were built together with the madrasah. In order to ensure the continuity of the madrasah, library, muvakkithane and other outbuildings, Mahmud II donated 1.000 zer-i mahbub (ottoman gold coin) from his personal foundation incomes as to these places. The Sultan endowed many books on the fundamental subjects of Islamic sciences, such as tafsir, hadith, fiqh, Arabic language and grammar, which formed the basis of the madrasah library. Products that the teachers and students would need were also endowed.

Since it is among the foundation conditions that the teachers and students should not be local and municipal, the fact that the people who give and receive education here are from different parts of the empire can be considered as a precaution to create a scientific line against Wahhabism.

The daily opening of the library built together with the madrasah, its protection, not taking the books out, and helping the students who request books were listed among the duties of the two *Hafiz-ı Kutubs* (chief librarian) assigned to this library. The active role of the Ministry of Evkaf-ı Hümayun (Imperial Foundations) in the rapid assignment of new duties to the teachers, Hafiz-ı Kutubs and Muvakkits

who left their posts for any reason shows that the education and training of the madrasah was not interrupted.

The fate of the madrasah and the library changed as a result of Sharif Hussein's cooperation with the British on the Hejaz Front during World War I. When the occupying forces laid siege to Medina, Fahreddin Pasha sent 325 books taken from the Mahmudiye Library to the capital along with the holy relics and other works in other libraries in the city. Today, the books are among the Medina Collection of the Topkapı Palace Museum Library.

Kaynakça

Arşiv Eserleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Mahmud II, (AE.SMHD.II.) 123/10132.

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı, (BEO).1592/119394.

Evkâf Defterleri, (EV.d) 12063.

Hatt-ı Hümayûn, (HAT) 342/19557-A, 548/27097, 553/27345, 597/29316, 1301/50671.

Îrâde Dâhiliye, (İ.DH) 384/25341, 480/32335, 592/41207.

Îrâde Hususi, (İ.HUS) 85/126

Îrâde Meclis-i Vâlâ, (İ.MVL) 95/11972, 137/3762.

Mabeyn İrâde, (MB.İ) 89/123

Meclis-i Vâlâ Evrakı, (MVL) 339/49

Sadâret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyât Evrak, (A.MKT.UM) 308/97

Sadâret Mütferrik Evrakı, (A.M) 20/11.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı; (TSMA.e) 598/112.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.d.)

VGMA.d. 634.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK) Medine Kitaplığı

Medine, 289, 448, 459, 465.

Araştırma Eserleri

Akgündüz, Ahmet: *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 1996.

An'am Mohamed Osman Elkabashı: *Osmanlı Medinesi: XVI. YY'da Mukaddes Bir Şehrin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Artuk, İbrahim: "Zer-i Mahbûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 44, 2013, s. 281-282.

Aşkı Mustafa Efendi: *Ta'tirü Ercai'd-devleti'l-Mecdiyye Bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye III*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Ktp. TY. 1490.

Atalar, Münir: *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara: DİB Yayınları, 2015.

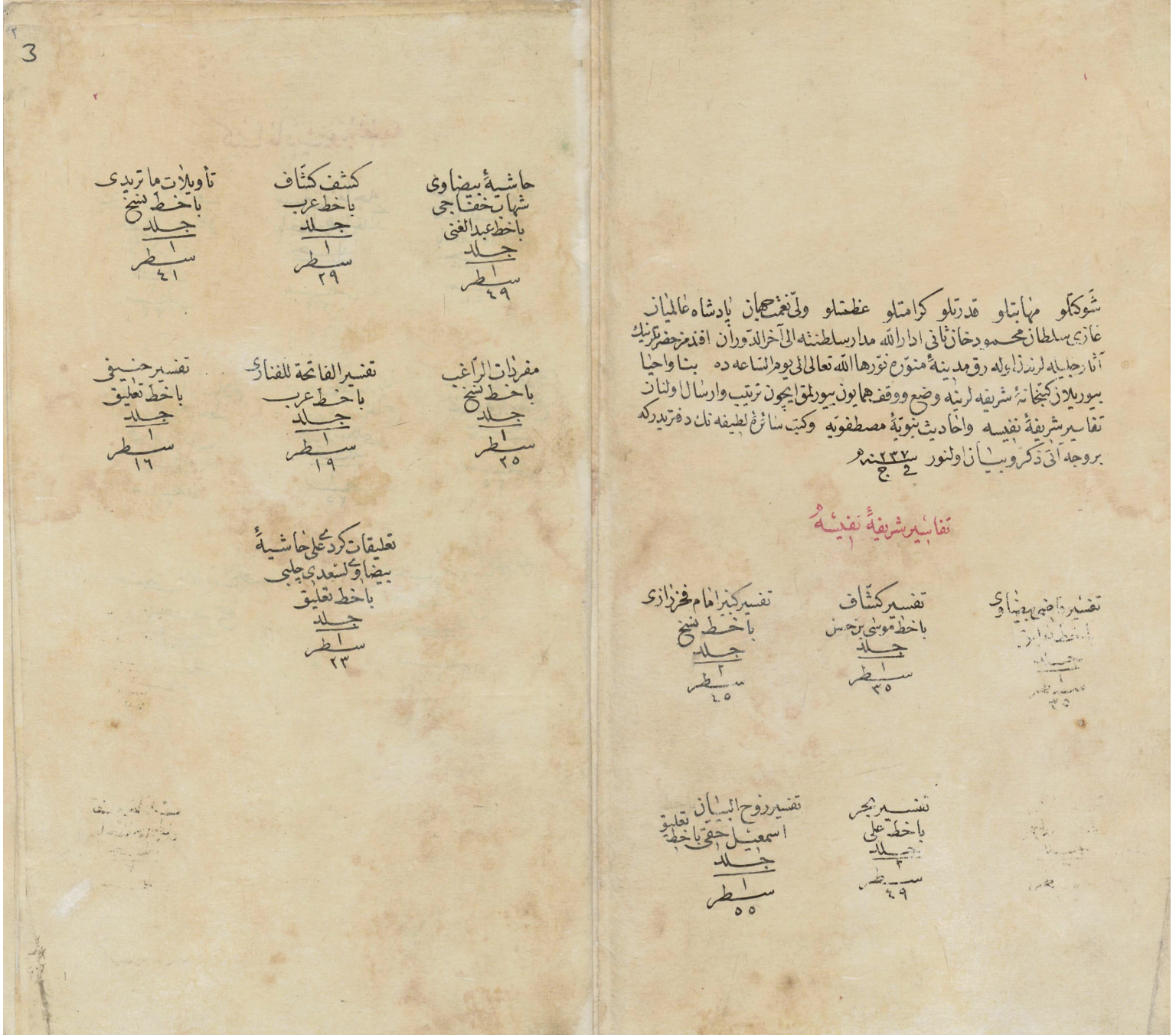
Baktır, Mustafa: "Suffe", *DİA*, 27, 2009, s. 469-470.

Bilge, Mustafa L.: "Dir'îye", *DİA*, 9, 1994, s. 374-375.

Buzpinar, Ş. Tufan: "Surre", *DİA*, 39, 2009, s. 567-569.

- Büyükkara, Muhammed Ali: "Vehhâbîlik", *DİA*, 42, 2012, s. 611-615.
- Cerrahoğlu, İsmail: "Şeyhülİslam Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, (1988), s. 111-129.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 2*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2008.
- Erünsal, İsmail E.: "24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1910) Tarihli Rapora Göre XX. Asrın Başlarında Medine Kütüphaneleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 47 (2021), s. 175-195.
- Erünsal, İsmail E.: *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1991.
- Erünsal, İsmail E.: *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Eyüb Sabri Paşa: *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, Haz. Ömer Faruk Can, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Gökdoğan, Ahmet: *Medine Medreseleri* (Yüksek Lisans Tezi), Topkapı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2023.
- Gölcük, Şerafettin: Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *DİA*, 13, 1996, s. 552-553.
- Gözütok, Şakir, "Resulullah (s.a.s) Döneminde İlköğretim Kurumları ve İşlevleri", *Dinî Araştırmalar*, C. 1, s. 2, 1998, s. 165-198.
- Güler, Mustafa: *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Hicaz Vilâyet Salnâmesi, 1301, 1303, 1305, 1306, 1309.
- Işık, Emin: "En'âm Suresi", *DİA*, 11, 1995, s. 169-170.
- Kandemir, M. Yaşar: "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, 7, 1993, s. 114-123.
- Kara, Nuran: *Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi Adlı Eserinde Haremeyn Vakıfları (Transkripsiyon ve Değerlendirme)* (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Karlığa, Bekir: "Kâdı Mîr Meybüdü", *DİA*, 24, 2001, s. 118-119.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Haz. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kurşun, Zekeriya: *Necid ve Hasa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2025.
- Küçüktaşcı, Sabri: "Medine", *DİA*, 28, 2003, s. 311-318.
- Muhammed el-Emîn el-Mekkî, *Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- Sarı, Ali: *Medine'de Osmanlı Dinî İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevî Örneği (1818-1861)*, İstanbul: (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012.
- Soydemir, Fatma: *Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan Hâc Yolu ve Hicaz'a Dağıtılan Yardımlar*, İstanbul: (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.
- Söylemez, M. Mahfuz: "İslamın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dinî Araştırmalar*, C. 5, s. 13, 2002, s. 57-80.
- Şentürk, Abdulmecid: *Medine'nin Son Emanetleri, Fahreddin Paşa'nın Yağmadan Kurtardığı Teberrükât Eşyası, Kutsal Emanetler ve Fahreddin Paşa Kitabı*. İstanbul: Şekil Ofset, 2017.
- Şentürk, Abdülmecid. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Medine Kitaplığı Ayrıntılı Kataloğu*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, 2018.
- Türkel, Rifat: *Vehhâbîlik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suud Devleti'ne Kadar)*. İzmir: (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki: "Beyzâvî", *DİA*, 6, 1992, s. 100-103.

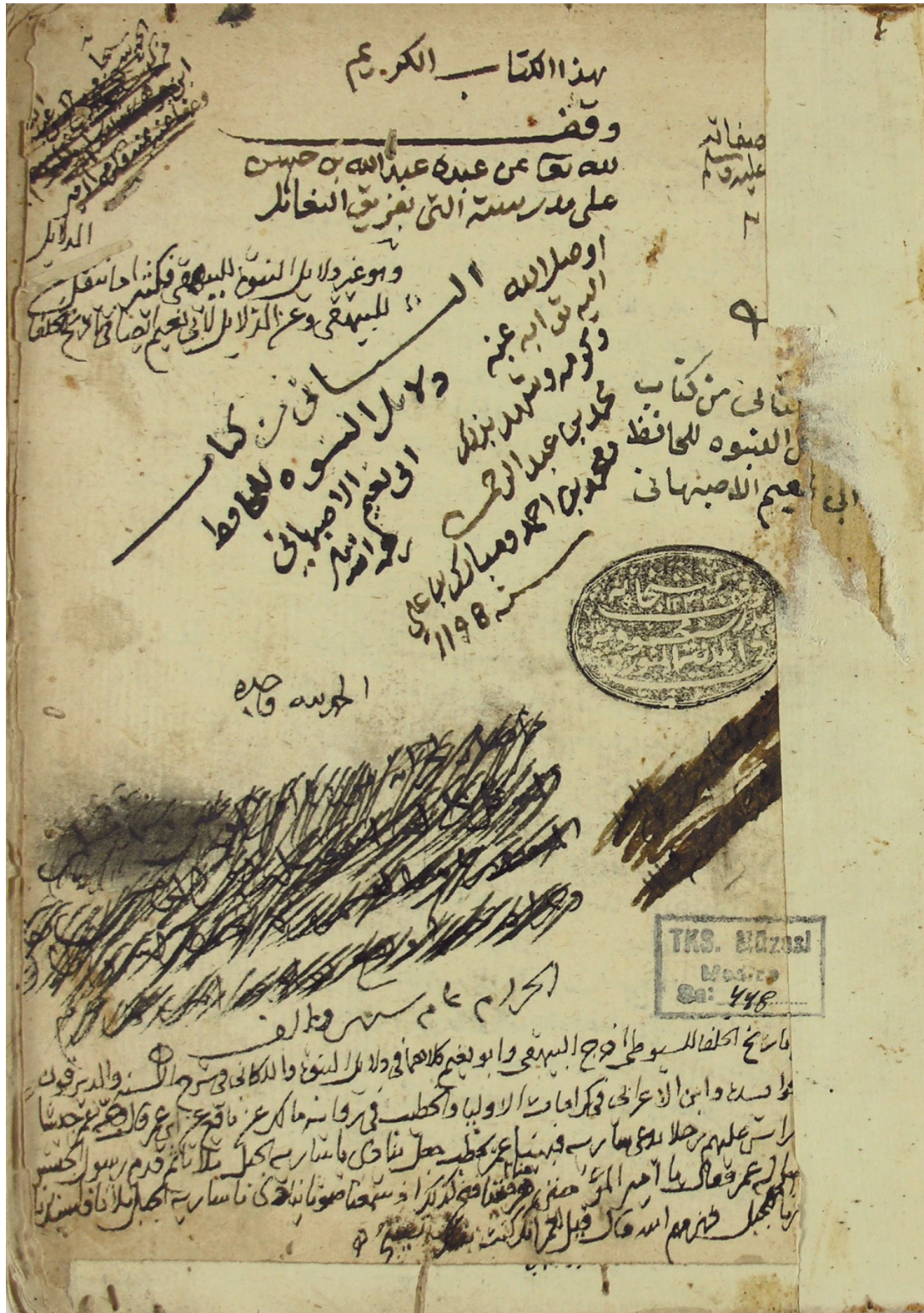
EKLER

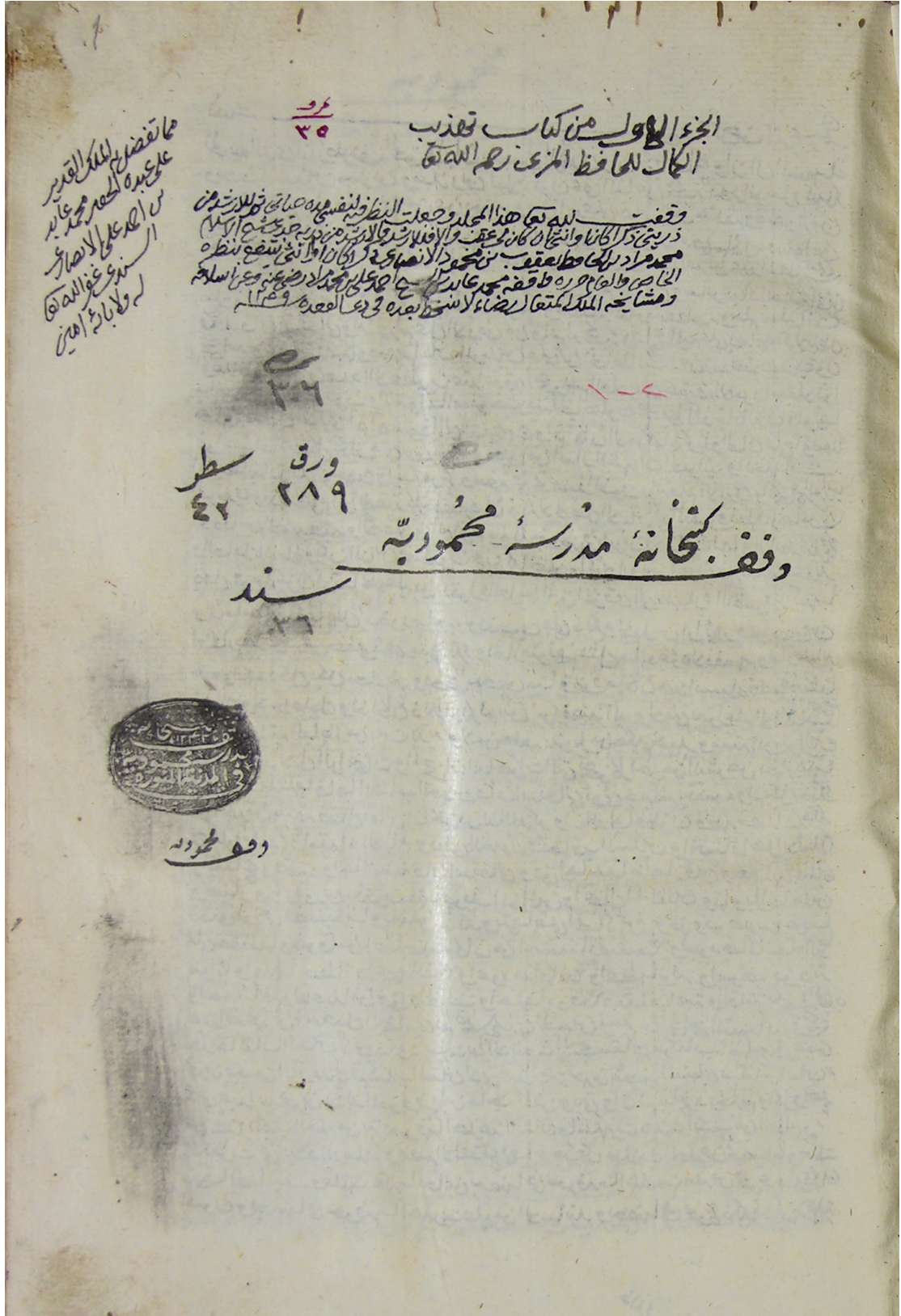
Ek 1. AE.SMHD.II. 123 Numaralı Defterin Giriş Kısmı

Ek 2: Mahmudiye Kütüphanesine Ait Bir Görüntü (İBB Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi 28771)

Ek 3. Delâilü'n-Nübüvve adlı eserin kapak içi sayfası ve vakıf mührü (TSMK, M. 448)

Ek 4. Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl adlı eserin kapak içi sayfası ve vakıf mührü (TSMK, M. 465)

الحسن بن راشد ان ابييه الى مكانه واشفعه بطلسته على وجه حصل
مقصود في الافادة ونسبت الحسن التي اشار اليها وانه اذ كان
احكم على كل شخص منهم يحكم يشمل مع ما قيل فيه واعدل ما وصف
به بالخص عناية واخلص اشار به بحيث لا توجد كل ترجمة على
سطر واحد غالباً وجميع اسم الرجل واسم ابيه وجده ومنه لا يتر
نشته ونسبه وكنته ولقبه مع ضبط ما يشك من ذلك بالرجوع
ثم ضبطه التي يختص بها من جرح او تعديل ثم التعريف بغير كل
واحد منهم بحيث يكون قايماً مقام ما قد خسر من ذكر شيوخه وزواه
عنه الا من لا يبين نسبته وباعتبار ما ذكرته في الكلام
على احوالهم في اثني عشر من رتبته ويحضر طبقاتهم في اثني عشر
طبقة فاما **الكتاب فافاد** المحاكمه في الله عنهم
فأخرج بذلك لغيرهم **الكتاب** من اكد مديحه اما
بالفعل كما وثق الناس اذ يتكبر في الصفه لفظاً كلفته في رتبته
كثيرة حافظ **الكتاب** من اكد وصفه كلفه ومتفق اليك
او عبد **الكتاب** من فخره درجته الفاضله قليلاً واليه
بالاشاره بصدوق اولاً باس به او ليس به باس **الخامسة**
من نصر عن الرابع قليلاً واليه الاشارة بصدوق سبقي الحفظ
او صدوق بهم اوله او هام او عيلى او تعين باخوه وبلغت بذلك
من ربي بنوع من اليد عنه كالشيخ والقبس والنصب والارجا
والعجيم مع بيان القبا عيه **السادس** من ليس
له في الحديث الا القليل ولم يثبت فيه لما يتردد حديثه من اجله
واليه الاشارة بلفظ مقبول حيث يتابع والا فليكن الحديث
الكتاب من دوى عنه اكثر من واجده لم يوثق واليه
بالاشارة مستورا ومجربا لجمال **الكتاب** من لم يجد
فيه توثيق لمحتون ووجد فيه اطلاق لفظه الضعيف ولو لم
يغفره واليه الاشارة بلفظ ضعيف **الكتاب** من لم
يرد عنه غير واحد ولم يوثق واليه الاشارة بلفظ مجرب
العاشرة من لم يوثق البتة وضعت مع ذلك نقاوح
واليه الاشارة بغير ذلك او متروك الحديث او اهل الحديث او ساقط
الحديث **الحادية عشرة** من اهتم بالكتب **الثانية**
عشرة من اطلق عليه اسم الكتب والوضع **والثالثة**
فأورد المحاكمه في الله عنهم على اختلاف مراتبهم وغيرهم ليس

المرزبالاحوال التعداد
والتي تخرج واليه اقام
في شجرة العجيم

ملطاف

الحسن بن راشد ان ابييه الى مكانه واشفعه بطلسته على وجه حصل
مقصود في الافادة ونسبت الحسن التي اشار اليها وانه اذ كان
احكم على كل شخص منهم يحكم يشمل مع ما قيل فيه واعدل ما وصف
به بالخص عناية واخلص اشار به بحيث لا توجد كل ترجمة على
سطر واحد غالباً وجميع اسم الرجل واسم ابيه وجده ومنه لا يتر
نشته ونسبه وكنته ولقبه مع ضبط ما يشك من ذلك بالرجوع
ثم ضبطه التي يختص بها من جرح او تعديل ثم التعريف بغير كل
واحد منهم بحيث يكون قايماً مقام ما قد خسر من ذكر شيوخه وزواه
عنه الا من لا يبين نسبته وباعتبار ما ذكرته في الكلام
على احوالهم في اثني عشر من رتبته ويحضر طبقاتهم في اثني عشر
طبقة فاما **الكتاب فافاد** المحاكمه في الله عنهم
فأخرج بذلك لغيرهم **الكتاب** من اكد مديحه اما
بالفعل كما وثق الناس اذ يتكبر في الصفه لفظاً كلفته في رتبته
كثيرة حافظ **الكتاب** من اكد وصفه كلفه ومتفق اليك
او عبد **الكتاب** من فخره درجته الفاضله قليلاً واليه
بالاشاره بصدوق اولاً باس به او ليس به باس **الخامسة**
من نصر عن الرابع قليلاً واليه الاشارة بصدوق سبقي الحفظ
او صدوق بهم اوله او هام او عيلى او تعين باخوه وبلغت بذلك
من ربي بنوع من اليد عنه كالشيخ والقبس والنصب والارجا
والعجيم مع بيان القبا عيه **السادس** من ليس
له في الحديث الا القليل ولم يثبت فيه لما يتردد حديثه من اجله
واليه الاشارة بلفظ مقبول حيث يتابع والا فليكن الحديث
الكتاب من دوى عنه اكثر من واجده لم يوثق واليه
بالاشارة مستورا ومجربا لجمال **الكتاب** من لم يجد
فيه توثيق لمحتون ووجد فيه اطلاق لفظه الضعيف ولو لم
يغفره واليه الاشارة بلفظ ضعيف **الكتاب** من لم
يرد عنه غير واحد ولم يوثق واليه الاشارة بلفظ مجرب
العاشرة من لم يوثق البتة وضعت مع ذلك نقاوح
واليه الاشارة بغير ذلك او متروك الحديث او اهل الحديث او ساقط
الحديث **الحادية عشرة** من اهتم بالكتب **الثانية**
عشرة من اطلق عليه اسم الكتب والوضع **والثالثة**
فأورد المحاكمه في الله عنهم على اختلاف مراتبهم وغيرهم ليس

الفن

الحسن بن راشد ان ابييه الى مكانه واشفعه بطلسته على وجه حصل
مقصود في الافادة ونسبت الحسن التي اشار اليها وانه اذ كان
احكم على كل شخص منهم يحكم يشمل مع ما قيل فيه واعدل ما وصف
به بالخص عناية واخلص اشار به بحيث لا توجد كل ترجمة على
سطر واحد غالباً وجميع اسم الرجل واسم ابيه وجده ومنه لا يتر
نشته ونسبه وكنته ولقبه مع ضبط ما يشك من ذلك بالرجوع
ثم ضبطه التي يختص بها من جرح او تعديل ثم التعريف بغير كل
واحد منهم بحيث يكون قايماً مقام ما قد خسر من ذكر شيوخه وزواه
عنه الا من لا يبين نسبته وباعتبار ما ذكرته في الكلام
على احوالهم في اثني عشر من رتبته ويحضر طبقاتهم في اثني عشر
طبقة فاما **الكتاب فافاد** المحاكمه في الله عنهم
فأخرج بذلك لغيرهم **الكتاب** من اكد مديحه اما
بالفعل كما وثق الناس اذ يتكبر في الصفه لفظاً كلفته في رتبته
كثيرة حافظ **الكتاب** من اكد وصفه كلفه ومتفق اليك
او عبد **الكتاب** من فخره درجته الفاضله قليلاً واليه
بالاشاره بصدوق اولاً باس به او ليس به باس **الخامسة**
من نصر عن الرابع قليلاً واليه الاشارة بصدوق سبقي الحفظ
او صدوق بهم اوله او هام او عيلى او تعين باخوه وبلغت بذلك
من ربي بنوع من اليد عنه كالشيخ والقبس والنصب والارجا
والعجيم مع بيان القبا عيه **السادس** من ليس
له في الحديث الا القليل ولم يثبت فيه لما يتردد حديثه من اجله
واليه الاشارة بلفظ مقبول حيث يتابع والا فليكن الحديث
الكتاب من دوى عنه اكثر من واجده لم يوثق واليه
بالاشارة مستورا ومجربا لجمال **الكتاب** من لم يجد
فيه توثيق لمحتون ووجد فيه اطلاق لفظه الضعيف ولو لم
يغفره واليه الاشارة بلفظ ضعيف **الكتاب** من لم
يرد عنه غير واحد ولم يوثق واليه الاشارة بلفظ مجرب
العاشرة من لم يوثق البتة وضعت مع ذلك نقاوح
واليه الاشارة بغير ذلك او متروك الحديث او اهل الحديث او ساقط
الحديث **الحادية عشرة** من اهتم بالكتب **الثانية**
عشرة من اطلق عليه اسم الكتب والوضع **والثالثة**
فأورد المحاكمه في الله عنهم على اختلاف مراتبهم وغيرهم ليس

Ek 5. Takribü't-Tehzib adlı eserin giriş sayfasındaki vakıf kaydı ve mührü (TSMK M 459)